

Marie L. Neudorflová

ČESKÉ ŽENY v 19. století

Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci

Copyright © 1999 Marie L. Neudorflová

ISBN - 902622-2-8

Právní a sociální postavení žen Kriminalita žen

Do 80. let 19. století neexistovaly důkladnější znalosti o postavení žen ve společnosti. Svě právní postavení ve společnosti a v rodině neznaly nejen ženy, ale často ho neznali ani odborníci. Zavedení nových zákonů v habsburské říši neznamenovalo automatické zrušení starých a nové zákony často nebyly formulovány jednoznačně. Většina zákonů byla beznadějně zastaralá a ignorovala změny ve společnosti a v postavení žen i jejich potřeby. Celková zákonná ochrana slabších včetně žen a dětí byla velmi nedostatečná. Potřeba znalosti o skutečném postavení ženy ve společnosti byla pociťována stále silněji, úspěšnější pokusy udělat jasno ve spletnosti zákonů, existujících předsudků a nespravedlivých přístupů k ženám se však začaly objevovat až od 90. let. Teprve konkrétní znalosti o právním, sociálním, zdravotním a jiném postavení žen, uveřejňované postupně v tisku, umožňovaly ženám cílevědomější úsilí o rovnoprávnost v těchto oblastech. Zvláště ženský tisk se snažil v posledním desetiletí 19. století vysvětlovat základní právní a sociální postavení žen tak, jak se projevovalo v zákonech, ve statistikách a v realitě, což nebyla snadná práce. Oblast právního postavení žen v říši čeká stále na důkladnější zpracování.

Kromě rovnoprávnějších možností pro vzdělání, kterých se ženy začaly dožadovat již od 70. let, požadavky žen na rovnoprávnost s muži se začaly rozšiřovat do oblastí rodinného práva, větších možností výběru zaměstnání, vztahů mezi zaměstnavatelem a zaměstnankyněmi, na požadavky větší právní a sociální ochrany (především zákaz noční práce, sociální pojištění v případě mateřství a nemoci), na zrušení celibátu učitelů. Dále byly požadovány stejné platy za stejnou práci a větší ochrana před pohlavním zneužíváním, kuplířstvím a smilstvem. Některé konkrétnější požadavky se týkaly také zkrácení pracovní doby pro ženy, podmínek výdělečné činnosti žen a odstranění vykořisťování dětí (hlavně v zemědělství). Nejpozději se rozvinulo úsilí o politickou rovnoprávnost,

zvláště volební právo, protože bylo zřejmé, že bez většího vlivu žen v politice se nedosáhne podstatného zlidštění společnosti. Snahy žen přinesly postupně určitá zlepšení, nikoli však taková, aby bylo dosaženo skutečné rovnoprávnosti s muži.

Základní občanské zákony byly v Rakousku vydány r. 1811, v době napoleonských válek. Tyto zákony platily z velké části ještě začátkem 20. století. Pokud jde o veřejné právo, do r. 1914 převládal v celé společnosti názor, že žena nemůže mít stejná práva jako muž, a také je nikdy v rámci habsburské říše nezískala. Konzervativní názory se obvykle snažily interpretovat nerovnoprávné postavení ženy jako pouze zdánlivě nerovnoprávné, s argumentem, že zákon určitým způsobem ženy také chrání. Větší práva mužů, obzvláště politická, se obecně ospravedlňovala tím, že je muži vykupují brannou povinností a účastí ve válkách. Proti tomu se začaly zvedat hlasy, že ženy jsou válkami postiženy stejně jako muži a že i značné procento mužů, kteří byli zbaveni branné povinnosti, politická práva má. Pokřivenost konzervativních názorů byla patrná také z toho, že i daňová povinnost byla interpretována jako „právo“. Přitom se nebralo v úvahu, že mnohé ženy platily rovněž daně.

Poněkud jiná situace byla v oblasti soukromého práva. Říšská vláda musela postupně uznat, že soukromé právo udržovalo ženy v nedůstojném postavení. V r. 1904 ustavila komisi, která měla udělat jasno v existujících zákonech a formulovat návrhy na jejich změny. Je pravděpodobné, že to byl také ústupek ženským organizacím, které se již od 90. let snažily zorientovat ve změní nejasných zákonů. Požadovaly, aby vláda tyto zákony objasnila, zavedla jejich výuku do škol a aby znalosti o právním postavení žen ve společnosti, v rodině i v zaměstnání byly snadno přístupné veřejnosti. Existující nejasnosti v zákonech vedly velmi často k vykořisťování žen i ke snižování hodnoty práce, kterou vykonávaly pro ostatní. Situace v soukromém právu byla ztížena také již zmíněnou skutečností, že v říši se sice nové zákony zaváděly, avšak staré se nerušily. Od konce 19. století se ženské časopisy začaly touto otázkou zabývat ještě intenzivněji. Nejucelenější články o právním postavení žen byly zřejmě studie Libuše Dedkové „Právní postavení žen v Rakousku“ z r. 1899 a Richarda Indry „Právní ochrana ženy“ z r. 1905.¹

Dedková svým čtenářkám vysvětlovala podstatu moderního občanského zákona prostřednictvím zásad Velké francouzské revoluce, zvláště principu, že člověk má neodcizitelnou hodnotu, že se nelze dotýkat jeho svědomí, myšlenek a majetku. V habsburské říši platila „teorie přiroze-

ného práva“, chránící lidskou důstojnost a lidská práva. Tato teorie byla interpretována hlavně zákonem z 21. prosince 1867 (č. 142), který prohlášoval pro všechny státní občany rovná práva a to svobodu vědy, vyučování, svobodu volby povolání, právo petiční, shromažďovací a spolkové, svobodu osobní a živnostenskou. Tento teoretický základ však nebyl uplatňován na ženy a neněmecké národy. Podle základních práv byla žena téměř rovnoprávná s mužem, pokud jde o svobodu slova a tisku, právo shromažďovací, svobodu víry a svědomí a právo volného stěhování. V ostatních právech byla zákonem omezena, zvláště pokud jde o právo spolkové, svobodu vědy a vyučování, svobodu volby povolání, svobodu živnostenskou a dále zákonem, který práva částečně omezoval.

Dedková považovala situaci žen v rámci existujících zákonů za obtížně řešitelnou, neboť o změnu zákonů týkajících se žen mohly požádat jen ženy. Podle zákona č. 134 však žena neměla právo být členkou žádného politického spolku či strany, což mělo za následek nedostatek vlivu žen na politiku včetně možnosti změnit zákony. Přitom zákony nevyšvětlovaly, proč žena není zrovnoprávněna a proč je tímto řazena mezi neploleté, zločince, mentálně postižené a cizince. Základní zákon sice zaručoval volební právo na základě výše placených přímých daní, avšak obecní volební řády všech korunních zemí stanovily, že do obecních zastupitelstev mohou být voleni pouze muži. Podobně každý člověk bez rozdílu pohlaví mohl provozovat živnost, pro kterou byl patřičně kvalifikovaný. Do konce 90. let však byla dívkám nedostupná většina oborů v důsledku platných zákonů, anebo protože pro ně bylo potřeba odborné, specializované nebo vyšší kvalifikace, kterou jim však zákon také neumožňoval. Tiskovými řády z r. 1868 a 1894 (říšský zákon č. 142 a 161) byly ženy prakticky vyloučeny také ze svobody slova a tisku.

Autorka upozorňovala na to, že rakouské zákony sice zaručovaly neporušitelnost majetku, zrušení nevolnictví, osobní svobodu, avšak jen ve vztahu státu k občanům, což v praxi znamenalo jen v oblasti práva veřejného, nikoli však v oblasti práva soukromého. Podle paragrafu 91 a 92 neexistovala osobní svoboda ženy v manželství, naopak, v soukromí existovalo mnoho kategorií poddanství. Žena neměla žádnou možnost bránit se proti omezování svobody ze strany manžela. Podle paragrafu 127 se dokonce manžel mohl zmocnit majetku své manželky. Nejbolestivější částí soukromého práva byly paragrafy č. 199 a 211, podle nichž žádná žena nebyla způsobilá spravovat své majetkové záležitosti. Pokud neměla otce ani manžela, musela mít poručníka. I když mat-

ka nebo babička měly právo spravovat majetek sirotka, podléhaly kontrole poručníka a poručníkem se nikdy nemohla stát žena. Ženy usilovaly hlavně o to, aby po smrti otce mohla matka nad svým dítětem a jeho majetkem nabýt stejných práv, jako měl dříve otec. Podle paragrafu 49 a 181 neměla žena právo zasahovat v otázkách adopce či v otázce svolení ke sňatku nezletilého dítěte a podle zákona č. 67 z r. 1871 a 1882 nemohla být svědkem soudních úkonů a svědkem totožnosti. I v konzervativním Německu byl tento zákon koncem století zrušen. V těchto zákonech byly ženy postaveny na úroveň dětí a osob duševně nemocných. Pokud jde o získání či ztrátu občanství, bylo s ženou nakládáno obdobně, neboť ho mohla nabývat či pozbývat jen prostřednictvím svého manžela. Nemusela ani skládat poddanskou přísahu, pokud její manžel získal říšské občanství (například podle zákona z r. 1824 nepřerušeným desetiletým pobytem v říši). Je zajímavé, že ženy začaly systematicky usilovat o změny v nejasných zákonech soukromého práva o něco později než o získání volebního práva.

Vzhledem k tomu, že se v posledním desetiletí před válkou chystala reforma manželského práva, ženské časopisy věnovaly pozornost jak těmto návrhům, tak názorům žen, které vycházely hlavně z vlastních specifických zkušeností a potřeb. Richard Jindra v již zmíněném článku poukázal na nerovnoprávnost ženy z občanského hlediska a věnoval se podrobně nerovnoprávnému postavení ženy v manželství. Z hlediska soukromého práva měla žena značnou, avšak podle moderních hledisek nepotřebnou ochranu. Zákon nebral zřetel na její majetek, a zvláště na její možnosti uživit sebe i děti v případě rozvodu. Vyživovací povinnost vůči rodině měl jen manžel, manželka pouze tehdy, byl-li manžel nemajetný a ona majetná. Zákon také chránil ženu před pohlavním zneužitím, zvláště v případě znásilnění a početí nemanželského dítěte (žena určovala otce dítěte přísahou). Zdá se, že otázka dobrovolnosti sexuálního styku v manželství řešena nebyla, i když zákon nedával manželce právo odepřít pohlavní styk ani v případě, kdy věděla, že to pro ni bude znamenat nemoc nebo smrt.² Zákon určoval, že rodiče jsou povinni zajistit dceři přiměřené věno, pokud neměla dostatečné jmění. Autor považoval určitou právní ochranu ženy za správnou a úsilí o změny, které by směřovaly k daleko větší rovnoprávnosti obou pohlaví, za otázku humanity. Nevěřil, že by bylo možné dosáhnout naprosté rovnoprávnosti žen s muži již jen vzhledem k určitým přirozeným rozdíům mezi oběma pohlavími.

Ústřední spolek českých žen podal „Jeho excelenci panu ministru Dr. Antonínu rytíři Randovi, členu komise pro reformu občanského zákoníka“, návrh na změny zákonů s důkladným odůvodněním jejich oprávněnosti. Tento návrh byl uveřejněn na prvních třech stranách *Ženského světa* 20. února 1905. Hlavní požadavky se týkaly snížení hranice dospělosti na 21 let (hranice způsobilosti k sňatku však byla ponechána na 14 letech, vzhledem k situaci v jiných zemích – např. v Anglii byla na 12 letech u dívek, u chlapců byla mnohem vyšší a spojena se schopností uživit rodinu), zavedení povinného civilního sňatku, možnosti rozvodu katolických sňatků, možnosti rozdělit děti po rozvodu mezi oba rodiče, zavedení „rovnosti obou manželů“, aby žena mohla být svou vlastní poručnicí i poručnicí svých i cizích dětí, když neměla manžela. Ženy dále požadovaly větší ochranu před marnotratností manžela (zvláště ve vztahu k manželčině věnu), spravedlivější rozdělování dědictví, uznání způsobilosti být svědkyní při poslední vůli, uznání náhrady škody vzniklé bezúhonně ženě (nikoli nutně sexuálně neporušené) svedením a z toho vyplývajícím mateřstvím, náhradu mimomanželské matce za výlohy spojené s porodem, s nezpůsobilostí k očekávané práci a ušlým výdělkem, náhradu svedené panny za defloraci a případné mateřství a naprosté zrovnoprávnění nemanželských dětí včetně toho, aby mohly dostat jméno nemanželského otce.³ Vzhledem k válce vláda sama r. 1914 rozšířila poručnická a dědická práva ženy. Tyto změny však později nepostačovaly k tomu, aby se dosáhlo zajištění základní obživy a vývoje rostoucího počtu válečných sirotek. Ve všech ženských časopisech byly r. 1914 uveřejněny články vztahující se k těmto otázkám. Ve všech časopisech i novinách se však objevovalo stále více bílých ploch, což znamenalo, že tyto části článků byly zabaveny cenzurou.

Ženské časopisy přinášely komentáře čtenářů k budoucímu zákonu, autoři i autorky příspěvků srovnávali rakouské zákony a poměry se situací v jiných zemích, zvláště v Anglii, Francii a Německu. Zvláštní pozornost byla věnována otázce občanského sňatku a možnosti zrovnoprávnit ho s církevním, protože katolická církev kladla odpor jakýmkoli změnám v zákonech týkajících se manželského práva. Články v ženských časopisech se občas odvolávaly na země, kde již občanský sňatek zaveden byl, a snažily se hlavně ukazovat jeho přednosti, a to i mravní.⁴

Ženská revue uveřejnila v září 1906 projev Gabriely Foustkové, přednesený na členské schůzi Ženského klubu českého v Praze. Přednášející v něm podrobně shrnula výsledky ankety vztahující se k zamýšleným

změnám manželského práva, uspořádané Kulturně politickou společností ve Vídni v únoru 1905. Těto ankety se zúčastnilo 54 rakouských, většinou německých odborníků, kteří byli na základě své vlastní zkušenosti nakloněni značně radikálním změnám v chystaném zákoně. Na devíti veřejných schůzích vystoupilo 31 řečníků a sedm řečnic. Některé z přednesených argumentů stojí za zmínku.

Většina příspěvků považovala za neudržitelné názory katolické církve o nerozlučitelnosti manželství, o nelegitimnosti manželství osob s různou náboženskou příslušností, o nerovnoprávnosti nemanželských dětí atd. Východisko z nežádoucí situace viděli účastníci většinou ve snadné rozlučitelnosti manželství, a to i na přání jednoho z manželů. Často se odvolávali na názory Sigmunda Freuda, zvláště na jeho ničím neodůvodněnou víru, že pohlavní abstinence je zdraví škodlivá a na jeho tvrzení, že „nerozlučitelnost manželství odporuje mravním principům a psychologickým zkušenostem“. Mnozí od něho přejali také pozitivistickou zásadu, že do zákona je nutno zahrnout vše tak, jak to již existuje v životě, a nevytvářet nereálné normy, protože život je individualistický, nároky každého jedince na manželství různé, což vyžaduje, aby moderní koncept manželství byl svobodný i v Rakousku, jako je tomu v celé Evropě. V Rakousku již tehdy existoval Spolek odloučených katolických manželů (kterých bylo podle statistik 200 000, ve skutečnosti však přibližně dvakrát tolik). Jejich zástupce varoval před důsledky katolického manželství a upozorňoval, že mnoho neformálních manželství je úspěšnějších než formálně uzavřená manželství. Závěr vyzněl v tom smyslu, že pokud nebudou provedeny reformy ve výše naznačeném směru, lidé přestanou uzavírat formální sňatky a budou uzavírat jen soukromé smluvní sňatky, jako tomu bylo v pozdní římské říši.

Diskuse probíhala také kolem velmi složité otázky, co to vlastně manželství je a co je jeho smyslem. Byl vysloven také názor, že manželství a rodina existují hlavně ku prospěchu státu, a tudíž zákony týkající se manželství by měly spadat do veřejného, nikoliv do soukromého práva. Někteří považovali manželství za „přírodní poměr“, do něhož státu nic není. Upozorňovali, že habsburská říše je vedle Španělska v Evropě jediná, která trvá na principu nerozlučitelnosti manželství.

Ženské řečnice většinou oponovaly principu nerozlučitelnosti manželství, daleko více jim však šlo o to, aby žena byla po rozvodu hmotně zabezpečena. Upozorňovaly na to, že zákony dosud dávají všechna práva mužům a žena je i v domácnosti podle zákona zcela bezmocná. I maje

tek získaný v manželství byl obvykle považován za majetek muže a žena po rozvodu zůstala často bez prostředků. Zástupce dělnictva prohlásil zcela jednoznačně, že manželství je barbarství, které potrvá potud, pokud bude existovat kapitalistická společnost, a že mezi dělnictvem jsou volné svazky, často krátkodobé, velmi rozšířené. Bohužel v *Ženské revue* nebyl k těmto poněkud radikálním názorům žádný komentář. Některé volnomyšlenkářské názory se bezpochyby musely českým feministkám jevit jako radikální a nemravné, neboť si manželství z mnoha důvodů většinou vážily. I pro dělnické ženy bylo spořádané manželství ideálem, který se v ničem nelišil od dobrého manželství středních vrstev.

Část veřejnosti, nakloněná radikálnější reformě manželského práva, musela postupně zvyšovat svůj tlak na vládu, protože vláda nepostupovala s reformou manželského práva dostatečně rychle v důsledku vlivu konzervativních názorů a katolické církve. To se projevilo v Praze ukázkou vzácné spolupráce Čechů a Němců, kteří 3. března 1908 zorganizovali ve velkém sále Plodinové burzy protestní manifestaci, jíž se zúčastnilo na tři tisíce lidí; organizátorům došly z různých měst také písemné podpory.

Hlavním českým řečníkem byl JUDr. V. Bouček. Zdůraznil, že reforma manželského práva má být jedním z důležitých kroků na cestě ke skutečnému zrovnoprávnění žen a k tomu, aby se ženy vymanily z vlivu tradičních předsudků, nedůstojného a podřízeného postavení, do kterého je dostala zvláště katolická církev. Hlavní německý řečník, spisovatel pan Zenker z Vídně, upozornil mimo jiné na to, že existující manželské právo odporuje základním občanským právům. Profesor T. G. Masaryk hájil právo na rozvod z hlediska mravního v tom smyslu, že neudržitelné manželství je vlastně lži, má destruktivní důsledky, a tím je nemravné. Další stoupenci rozvodu poukazovali hlavně na to, že nerozlučitelnost manželství odporuje občanským právům. Většina projevů byla silně naladěna proti katolické církvi, protože její postoj byl tradičně protiženský.

V Praze proběhla manifestace za změnu manželského práva v klidu a důstojně. Ve Vídni podobná manifestace skončila hrubými konflikty a násilnostmi mezi zastánci reformy a klerikály a musela být policií rozpuštěna.⁵ Podstata názorů stoupenců reformy manželství spočívala v požadavku, aby bylo možno rozloučit katolické manželství, aby byl zaveden občanský sňatek, aby bylo zrušeno nařízení o absolutní poslušnosti manželky vůči manželovi, podobně jako manželovo právo určovat

místo bydliště a aby byla zrušena nutnost manželova souhlasu k manželčině obchodní činnosti.

Olga Stránská pojednala znovu r. 1912 stručně, ale výstižně o postavení ženy v rakouském občanském zákoně.⁶ Toto postavení se ve srovnání s obdobím před deseti dvaceti lety nijak podstatně nezlepšilo. Stránská znovu kritizovala dosud existující nehoráznou nerovnoprávnost ženy v manželství. Všimla si zvláště etické stránky a manželství, v němž převažovala destrukce, považovala za nemravné. Důkladný článek, zabývající se příčinami konfliktních manželství i možností rozvodu, vyšel na pokračování v r. 1912 v *Ženském světě* pod titulkem „Problém moderního manželství“.⁷ Autorem byl František Zibr, který se díval na otázku rozvodu hlavně z hlediska výživy žen a dětí. Domníval se, že uspokojivého a spravedlivého manželského práva bude dosaženo teprve tehdy, až budou mít ženy možnost být zcela ekonomicky nezávislé.

Jednou z nejtrapnějších záležitostí vztahu mezi nevěstou a ženichem byla otázka věna. Zákony tradičně pojímaly manželku jako přítěž do manželství a do domácnosti, což ona či její rodiče museli kompenzovat věnem. Muži i dobová morálka brali tento předpoklad jako samozřejmost a dívka bez věna neměla velkou naději dobře se vdát. Otázka sňatku tak v zákoně ztrácela jakoukoli romantiku a byla redukována na majetková hlediska a vztahy. Josef Sýkora podal krátký vynikající přehled zákona i těch jeho mezer, které byly v neprospěch ženy, v *Ženském obzoru* r. 1912.⁸ Autor se věnoval hlavně paragrafům 1217–1266 v období od r. 1877.

V zákoně o manželství začínala svatební smlouva ustanovením o věnu, které žena nebo někdo jiný budoucímu manželovi dá nebo slíbí „k ulehčení nákladu spojeného s manželstvím“. V občanském zákoníku bylo dvacet čtyři variant svatební smlouvy na toto téma včetně svatební kauce pro důstojníky, pro civilního manžela atd. Výbava manželky se do věna nepočítala, aby se nemohla odpočítávat od vlastního věna. Autor poznamenal, že toto bývá hlavní příčinou pozdějších prudkých hádek mezi tchyní a zeťem. Slib věna byl závazný a nezrušitelný. Nevěsta zámožnějších rodičů měla právo na slušné věno, i když se provdala proti vůli rodičů. Pokud nebyl vážný důvod k odmítnutí ženicha, mohla se věna zákonně domáhat. Nižší původ a chudoba ženicha nebyvaly uznány jako důvod k jeho odmítnutí, pokud byl spořádaný a výdělečně činný. Věno však mohla nevěsta dostat pouze jednou. V případě zadržování věna po svatbě mohl ženich věno vymáhat soudně. Věno bylo majetkem

manžela. Pokud se dostal do finančních problémů, měli na něj právo i případní věřitelé, což bylo k manželce nesmírně nespravedlivé. Pouze u statků nemovitých zůstala vlastníci manželka a manžel byl jejich poživatel. Pokud šlo o výbavu (prádlo, nábytek atd.), byl manžel jejím schovatelem. Autor uvádí, že manžel měl plné právo užívat manželčino věno, dokonce ho i prohýřit, ale manželka na něj měla právo jen po případném úmrtí manžela. Úspory při rozvodu obvykle připadly manželovi a žena zůstala bez prostředků. Všechny tyto zákony pocházely z doby vlády Marie Terezie.

Jedna z prvních změn v manželském zákoně byla ustavena v r. 1908, kdy ministerstvo spravedlnosti ve Vídni povolilo, aby byly ženy přípuštěny k úřadu dobrovolných opatrovnic soudů poručenských. Soudy v tomto směru dostaly v červnu 1908 instrukce od prezidia vrchního zemského soudu. Dámy, které měly o funkci zájem, mohly se přihlásit buď u zemského soudu v Praze, nebo u okresních soudů. Ženské časopisy informovaly jak o této možnosti, tak o povinnostech a úkolech, které byly s touto funkcí spojeny.⁹ Avšak teprve na začátku války byla celá otázka poručenství žen vyřešena důkladněji. Tisk neopomněl zdůraznit, že vláda předpokládala prudký vzestup počtu sirotků vzhledem k očekávané válce, a bylo tedy nutné zvýšit práva žen, na jejichž bedra péče o sirotky spadla. Ženský tisk o těchto změnách informoval poměrně podrobně. *Ženský obzor* přinesl celou sérii článků věnovaných tomuto problému.¹⁰ Článek psaný J. Sýkorou v *Ženském obzoru* se zabýval poručnickou otázkou žen také ze sociálního hlediska; poukazyval na skutečnost, že vdovy by potřebovaly více prostředků, aby mohly své děti uživit. Cenzura některé části článku zabavila, což byla stále častější praxe.

Další úsilí žen se týkalo požadavku změnit zákonodárství ve vztahu k těhotným pracujícím ženám. Zákon jim sice zakazoval pracovat v zaměstnaneckém poměru dva týdny před porodem a čtyři týdny po porodu, ale většina z nich neměla nárok na žádnou finanční náhradu, protože pojištění žen nebylo pro zaměstnavatele povinné. O této otázce se diskutovalo na stránkách časopisů od začátku století čím dál častěji. Sílily požadavky, aby na pojištění na určitou dobu před porodem a po porodu měly právo všechny pracující ženy - vdané, nevdané, služky i námezdné síly v zemědělství. Tyto názory podpořily lékařky svými argumenty, což dodávalo všem požadavkům větší věrohodnosti. Lékařky argumentovaly nejen nutností zabezpečit zdraví rodičky, ale i dítěte. Ze své praxe poukazyvaly na to, že matky, které mohly s dítětem zůstat

doma šest až osm týdnů a kojit ho podle potřeby, zabezpečily jeho život mnohem lépe a úmrtnost takových kojenců klesla až o 25%. (Například v Německu byla úmrtnost kojenců továrních dělnic 39% a po zavedení plné mzdy matce šest týdnů po porodu tato úmrtnost klesla o 25%).¹¹

Zákony vztahující se k práci žen v dolech byly v r. 1884 zlepšeny ku prospěchu žen v celém Rakousku, podmínky v dolech však zůstaly nelidské a nebezpečné. Ženy se musely vracet do práce tři až čtyři týdny po porodu. Počet žen zaměstnaných v dolech zůstal od 80. let přibližně stejný: r. 1886 to bylo 6548 žen a r. 1899, 6126 žen. V dolech pracovaly ženy hlavně ve Slezsku a v Haliči.¹²

Ženy usilovaly také o to, aby měly nárok na takové pojištění, které by jim v době potřeby skutečně pomohlo. MUDr. Eliška Vozábová ve svých člancích dokazovala prospěšnost důkladnějšího pojištění hlavně pro těhotné ženy a srovnávala situaci mezi řadou evropských zemí. Podle jejího názoru nejvíce v tomto ohledu udělala pro budoucí matky italská vláda. Lékařky postupně začaly hájit nárok na mateřskou dovolenou delší než šest týdnů. Vzhledem ke konzervativnosti říšské vlády však v praxi z těchto požadavků mnoho dosaženo nebylo.¹³ V r. 1913 měla nejprůběžnější zákony Francie, kde žena měla právo na osm týdnů mateřské dovolené před porodem a osm týdnů po porodu, aniž ztratila nárok na práci.

Ženy většinou přicházely do kontaktu se zákonem jen tehdy, když některý z nich vážně porušily. I když oblast kriminality žen v české společnosti před r. 1914 také čeká na důkladnější zpracování, je možné z ženských časopisů a denního tisku odhalit hlavní oblasti ženské kriminality a postoj zákona k nim. Články v ženských časopisech týkající se kriminality žen sledovaly hlavně dva účely. Za prvé vysvětlovaly příčiny a charakter zločinnosti žen a za druhé hledaly cesty, jak kriminalitě žen předcházet a jak ji řešit. Analytických článků na toto téma není mnoho a objevují se teprve několik let před r. 1914, i když ženská kriminalita existovala jistě i dříve.¹⁴

Články zdůrazňovaly skutečnost, že zločinnost žen je mnohem nižší než zločinnost mužů. Například v Rakousku připadalo čtrnáct ženských zločinů na sto mužských, v Německu devatenáct, v Anglii a ve Francii dvacet. V českých zemích byla zločinnost tradičně relativně nízká. Způsob výchovy žen, převaha působnosti žen v domácnosti, jejich inklinace k laskavé autoritativnosti a jejich malá účast na existenční konkurenci s muži byly považovány za hlavní příčiny jejich menší kriminality.

myslel se stopováním jakou prostředkem poznávání zcela vážně, jak ukazuje jeho motto:

„Jestliť jedna velká kniha
bez omylu, bez vady,
a ta velká, svatá kniha
jestliť kniha přírody.
Čítej pilně v knize této,
máš-li srdce citelné,
písmo její jestliť těžké,
ale přece čitelné.“

Před 1. světovou válkou se dívčí skauting již nestačil podstatně rozvíjet, avšak zkušenosti, které s ním do té doby byly, dostatečně inspirovaly mladé ženy i veřejnost k přijetí této myšlenky. Popelka Biliánová ve svém článku uvažuje o tom, že mnohé ve skautingu bude muset být ještě hlouběji domyšleno, aby byly respektovány rozdílné fyzické možnosti dívek. Bylo však zřejmé, že rozdíly mezi pohlavími jsou daleko méně důležité, než se předpokládalo. Například dívky jsou schopny spát ve stanech právě tak jako chlapci. Všechna organizovaná sportovní aktivity a péče o zdraví těla, ať již to byl Sokol, povinný tělocvik ve školách či Skaut, měly se svou pozitivní filozofií blahodárný vliv na tělesné i duševní zdraví žen. Měly také zdravý vliv na tělesný a duševní rozvoj mladých lidí a na jejich vzájemné vztahy, v nichž se začalo více rozvíjet kamarádství.

Orientace na politickou oblast

Do konce 19. století se činnost českého ženského hnutí rozrostla do úctyhodných rozměrů. Počet žen v organizacích vzrostl, rozsah práce se významně rozšířil a výsledky působení žen byly patrné v mnoha oblastech. Mezi feministkami však sílilo vědomí, že bez účasti žen v politice nebude dosaženo potřebných změn v sociální, vzdělávací a právní oblasti, ani formální rovnoprávnosti. Od 90. let se proto v ženských časopisech pravidelně setkáváme s otázkou politických práv žen a od začátku 20. století se začíná s konkrétní organizační prací za účelem získání volebního práva pro ženy.¹

Politická oblast byla jediná, v níž se české ženské hnutí napojilo na mezinárodní politické hnutí žen. Bylo sice od 80. let ve spojení s Mezinárodní radou žen, založenou ve Washingtonu r. 1888, ale spolupráce s ní neměla systematickou podobu. Rada byla původně nepolitickou organizací a otázky, kterými se zabývala, se mnoho nelišily od problémů, jimiž se české ženy zabývaly od 70. let.² Když od počátku 20. století Mezinárodní rada začala zdůrazňovat důležitost politické účasti žen, české ženy byly na tuto orientaci téměř připraveny. V několika letech vybudovaly organizační základnu, která jim mohla sloužit v jejich úsilí o dosažení volebního práva. Vzhledem k tomu, že středem jejich činnosti a snažení zůstávaly domácí podmínky a potřeby, spolupráce s mezinárodním hnutím nebyla zcela bez problémů. Nejprospěšnější byla spolupráce českých žen s Mezinárodní aliancí pro volební právo žen.

Postupně se ukazovalo, že do politické oblasti vkládají ženy naděje, které zdaleka nejsou snadno splnitelné, a že mezinárodní organizace mají jen málo pochopení pro potřeby menších nerovnoprávných národů v habsburské říši. To ovšem neznamenalo, že mezinárodní spolupráce a výměna zkušeností žen z různých národů neměla své pozitivní stránky. Vědomí českých žen, že mnohé ze svých cílů sdílí s ženami z ostat-

nich zemí, posilovalo nejméně jedno desetiletí sebedůvěru českých žen v době, která nebyla pro český národ lehká.

Politická oblast se svým důrazem na volební právo dávala teoreticky nejvíce naděje, že se rozvine větší spolupráce mezi ženami v celé habsburské říši. I tady se však brzy ukázalo, že rozdíly mezi jejími národy jsou podstatnější než to, co mají tyto národy společného, a že rozdělení na vládnoucí (Austroněmci a Maďaři) a ovládané (ostatní) je rozhodující pro cíle jednotlivých hnutí i pro jejich vzájemné vztahy.

Konfliktnost mezi postoji neněmeckých a austroněmeckých žen se ukázala již na podzim r. 1891, kdy vídeňské ženy pozvaly ženy ze všech korunních zemí říše na celorakouský sjezd žen. Kromě otázky vzdělávání, koedukace na středních školách a zaměstnanosti žen byly nejdůležitějšími projednávanými otázkami rozšíření spolčovacího práva (aby ženy mohly být členkami politických stran a organizací) a rozšíření volebního práva na ženy. Vídeňské ženy stanovily jako podmínku účasti, že do jednání sjezdu nesmí být vnášeny národnostní problémy. Argumentovaly, že ženy trpí všude, a proto jsou „mezinárodní hlediska“ společná všem. Toto stanovisko se ukázalo být neřešitelným problémem, protože nedávalo možnost objasnit rozdíly mezi výchozími situacemi žen každé národnosti, a navíc rakouské ženy ztotožnily „mezinárodní“ hledisko se svým vlastním. Z hlediska neprivilegovaných národů obsahoval princip internacionalismu ve skutečnosti požadavek, aby se ovládané národy podřídily opět zájmům národa vládnoucího.

České ženy prosazovaly, aby ohledy na národní úroveň a potřeby byly sjezdem přijaty jako legitimní, protože jazykové, kulturní, sociální a ekonomické rozdíly mezi národnostními skupinami a z toho vyplývající potřeby jsou mnohem závažnější než podobnosti. Navzdory všem vysvětlením nebyla žádná naděje, že do programu sjezdu bude zahrnut požadavek národnostní rovnoprávnosti. Když bylo zřejmé, že německé ženy v Rakousku nejsou ani s to pochopit, jak důležité je pro neněmecké a nemaďarské matky mít stejnou možnost vzdělání v mateřském jazyce pro své děti, jako měli Austroněmci a Maďaři, české ženy účast na sjezdu odmítly. V odpovědi organizátorkám sjezdu připomínaly hlavně situaci Slováků na Slovensku a Čechů ve Vídni. Českým ženám se také nelíbilo, že program sjezdu měl velikášské, naprosto nereálné ambice, a přitom v řešení všech problémů spoléhal pouze na vládu a jen málo na iniciativu žen.³

Ženy činné v organizovaném českém ženském hnutí si po celá deva-

desátá léta uvědomovaly, že většina žen svým vzděláním a orientací není ještě připravena na zodpovědnou účast v politice. Proto jejich úsilí směřovalo k tomu, aby se co nejvíce žen účastnilo práce v ženských organizacích a četlo ženský tisk. Unikátní příležitost k politickému dospívání dostaly ženy začátkem 90. let zásluhou veřejně politické činnosti mladočeské strany (svobodomyslné), která se po volbách do říšského sněmu v březnu r. 1891 dostala do čela české politiky. Mladočeši organizovali stovky veřejných politických a volebních schůzí, kterých se často účastnily tisíce lidí včetně žen, navzdory zákonu, který dovoľoval účast na politických schůzích jen voličům.

Úroveň projevů českých poslanců a kandidátů v radě i na veřejnosti byla orientovaná na konkrétní problémy i politickou výchovu v demokratickém duchu. *Národní listy* zároveň uveřejňovaly až do září r. 1893 plné znění nebo podrobné obsahy parlamentárních projevů českých poslanců. Poté vláda vyhlásila v Čechách naprosto neoprávněné výjimečné právo, které trvalo dva a půl roku, a tím české veřejnosti znemožnila pokračovat v intenzivním politickém vzdělávání. Celkové „zveřejnění“ politiky od začátku 90. let však trvale zvýšilo zájem české veřejnosti o politiku včetně žen. Ty však byly značně zklamány, že mladočeši nezařadili volební právo pro ženy do svého programu zahrnujícího požadavek všeobecného hlasovacího práva. Někteří mladočeští poslanci, jako byl T. G. Masaryk, však v říšské radě myšlenku volebního práva žen obhajovali.

Trvalo ještě téměř celé desetiletí, než se téma „politika a žena“ stalo pravidelnou součástí nově vznikajících ženských časopisů a než denní tisk začal této problematice věnovat alespoň příležitostnou pozornost. Zpočátku to byly spíše články teoretického rázu, zda a proč se žena má účastnit politiky, za jakých podmínek; později dostávají články konkrétnější obsah, zaměřený více na to, jak volební právo pro ženy prosadit. Tyto články jsou opět psány ženami i muži. Na základě typických příkladů je možné sledovat hlavní politickou problematiku, na kterou se ženy v prvním desetiletí 20. století soustředily, i metody práce, jimiž získávaly alespoň dílčí úspěchy.⁴

V pozadí názorů obhajujících právo žen na politickou rovnoprávnost byl předpoklad, že žena je svým intelektuálním potenciálem i cenou své práce rovnocenná muži, a proto by měla mít účast na rozhodování záležitosti týkajících se veřejných zájmů. Silily také hlasy, že nejen ženy zaměstnané a platící daně, ale i ženy v domácnosti by měly mít hlasovací právo, protože rodina úzce souvisí se životem, a tím s politikou.

I pochybnosti, že většina žen by svou úroveň politického vědomí nebyla schopna zodpovědně uplatnit svá politická práva, začaly postupně mizet.

Ještě začátkem 20. století bylo těchto pochybností poměrně mnoho. Například Růžena Knorrová, autorka jednoho z článků z r. 1900 týkajících se ženy a politiky, se obávala politické nedospělosti žen, zvláště skutečnosti, že 80% žen tíhlo ke klerikalismu, který se od začátku století začal mezi ženami velmi rozmáhat. Byla dokonce založena řada takto orientovaných spolků. Domnívala se, že kdyby měly tyto ženy volební právo, byly by pod vlivem církve a jejich zásad o podřízenosti ženy muži, a tím by úsilí o celkovou rovnoprávnost žen nepřímo brzdily. Nejrealističtější cestu k rozvinutí smyslu pro veřejné záležitosti viděla ve spolkové činnosti. Vyzývala k horlivému zakládání ženských spolků a tyto spolky pak k výraznější orientaci na politické vzdělávání žen. Odvolávala se dokonce na dvě německé feministky, Marii Hechtovou a Elsu Hessovou, které považovaly politickou účast žen za jediný spolehlivý prostředek, který zmírní mužskou tvrdost v politice a přinese do lidských a národních vztahů větší stupeň mravnosti a spravedlnosti.⁵

Zdá se, že to byl opět T. G. Masaryk, který se z mužů nejvíce zabýval otázkou politických práv žen. V *Ženském obzoru* r. 1903 byla uveřejněna jeho rozsáhlá přednáška „Žena a politika“, proslovená 13. února v ženském kroužku Slavie a předtím, 26. července r. 1902 v české komunitě v Chicagu v USA. Z vlastní zkušenosti měl možnost srovnávat situaci v habsburské říši a v USA, kde byla politická práva žen rozvinutější. Připomenul, kde všude již ženy mají volební právo, například v pěti státech USA, na Novém Zélandě a v Austrálii. První stát USA, který dal ženám z pragmatických důvodů volební právo, byl New Jersey v r. 1776 během americké války za nezávislost. Avšak s přílivem konzervatismu během napoleonských válek jim bylo r. 1807 zase odňato. Podobnou zkušenost měly také ženy ve Francii, které obdržely volební právo na krátkou dobu během Velké francouzské revoluce, a zatím nebyly schopny ho vydobýt zpět. V Anglii ženy bojovaly o volební právo od r. 1832, zatím však neúspěšně. Ve Švédsku mohly být ženy voleny do některých nižších zastupitelských úřadů, podobně jako v habsburské říši.

Masaryk zdůrazňoval důležitost politické účasti žen zvláště v případě malých národů, jako byl český, protože se tím mohly lépe uplatnit schopnosti a iniciativa poloviny obyvatel pro pozitivní práci ku prospěchu všech. Obhajoval volební právo pro ženy, ale zároveň zdůrazňoval nutnost jejich větší účasti v samosprávných a školních radách, smírčích sou-

dech a všude tam, kde to zákon omezeně dovoľoval. Ženy měly ze zákona možnost být do těchto úřadů voleny, s výjimkou Prahy a Liberce, které měly zvláštní status. Zkušenost ukazovala, že tam, kde žena zasahuje svou prací do veřejných záležitostí, je to k velkému prospěchu společnosti i žen. I dílčí úspěchy, například v právním postavení ženy, v manželství, zaměstnání atd., byly cestou k jejímu rovnoprávnějšímu postavení ve společnosti. Byla to i reálnější cesta k politické participaci než pouhé úsilí o volební právo, na které svým vzděláním a rozhledem nebyla značná část žen prozatím dostatečně připravena. Nejlepší alternativu spatřoval v dosažení povolení, aby si ženy mohly zakládat vlastní politické organizace a aby mohly získat členství v těch, které již existovaly. Tato cesta byla také zárukou získání konkrétních zkušeností, nezbytných pro práci žen ve vyšších zastupitelských úřadech.

Masaryk se nebál označit „ženskou otázku“ právě tak za mužskou jako ženskou a za politickou a sociální. Ve strachu mužů z konkurence žen, a ve strachu, že ztratí svá privilegia a domácí pohodlí, viděl největší překážku k dosažení politických práv žen. Odmítl argument, že by politická účast žen rozdělila rodiny, protože většina rodin v nižších třídách byla stejně nejednotná v názorech na náboženství, politiku, zaměstnání žen atd. A obava, že politicky činná žena bude mužovi nežádoucí konkurentkou, protože bude vyžadovat i stejná hospodářská práva, stála také na falešných základech. Ženy, které nemohly získat potřebnou existenční samostatnost, musel někdo živit, a tím byly rodinám či příbuzným velkou existenční přítěží.

Masaryk si nedělal iluze o tom, že je možné většinu mužů a společnost rychle změnit, věřil však v sílu výchovy. Velký důraz kladl na uplatňování modernějších názorů ve výchově dětí v rodině i ve škole, aby se v chlapcích nevytvářely předsudky vůči ženám a aby považovali větší účast mužů na výchově dětí i v rodinném životě za samozřejmou. Spravedlivé oceňování práce, kterou ženy při velmi omezených finančních prostředcích dělaly pro své rodiny, považoval za nezbytný krok k jejich skutečné rovnoprávnosti. Odvážil se dokonce tvrdit, že tato práce je často mnohem náročnější na fyzickou sílu a intelekt, než časově omezená zaměstnání mužů a vysedávání po hospodách.

Řada článků se znovu zabývala obvyklými obavami mužů, že žena svou účastí v politických záležitostech ztratí svou „ženskost“. Tyto články ukazovaly, že to jsou právě tradiční konzervativní přístupy, které ženu degradují jako matku, milenku i pracovníci. Veškerá práce, kterou žena

vykonává zdarma pro rodinu a pro různé charitativní organizace, je brána jako samozřejmá, nikoli však plnohodnotná, aby za ni žena získala patřičný respekt a politická práva. *Ženský obzor* uveřejnil na začátku r. 1905 úvahy o tom, že politika jako oblast týkající se veřejných záležitostí nemůže být uzavřena ženám, jež bezplatně konají tolik práce užitečné veřejnosti.⁶

Pod vlivem ruské revoluce r. 1905 se koncem téhož roku vídeňská vláda rozhodla zavést všeobecné hlasovací právo a předejít tak možnému radikalismu mas. V listopadu a v prosinci r. 1905 se v Praze konala řada politických schůzí a živelných demonstrací žen za volební právo, a to přes kruté zásahy policie. V celé říši byla mezi ženami věnována zvýšená pozornost otázce volebního práva žen. Podle zákona byly před zavedením nového volebního zákona r. 1907 všechny ženy, kromě šlechticů, zcela vyloučeny z voleb do říšské rady. Po zavedení nového zákona ztratily volební právo i šlechticny, které ho měly po staletí. Ženy, které platily daně, měly po dosažení 30 let věku právo volit do obecního zastupitelstva. Když se přihlédlo k mezerám ve volebním zákoně z r. 1861, jenž nebyl oficiálně zrušen ani zavedením všeobecného hlasovacího práva r. 1907, měly tyto ženy právo volit a být voleny do zemského sněmu. Tato skutečnost se stala později v českém kontextu velmi důležitou.

V období mezi léty 1904–1907 ženské organizace věnovaly hodně úsilí tomu, aby ženy novým volebním zákonem získaly volební právo a další práva v politické oblasti. Již 14. června r. 1904 Ženský klub český přijal rezoluci, že ženy mají mít od svého jednadvacátého roku volební právo do obce, země i říše a že mají mít právo být voleny do všech zastupitelských úřadů. Návrh vlády na volební reformu ženy nesmírně zklamal, protože je opět zařadil mezi nezletilé, zločince, tuláky a cizince. 10. října a 28. listopadu r. 1905 se konala proti tomuto návrhu v pražských ulicích velká manifestace mužů a žen. Z iniciativy Terézy Novákové a na vyzvání Ženského klubu českého se 10. prosince téhož roku konala v Národním domě na Královských Vinohradech manifestace žen na podporu volebního práva žen. Schůzi organizovaly paní Anýžová, Kuklová-Bezděková, Máchová, Nováková, Plamínková a Zemínová a zúčastnilo se jí na 3000 žen bez rozdílu stavu a politického přesvědčení. Do výboru byly zvoleny, kromě Terézy Novákové, učitelka Tůmová, paní Pospíšilová a Frintová ze sociálně demokratické strany, místostarostka Ženského klubu Uchytilová, redaktorka K. Máchová a studentka Stibalová.

Schůzi zahájila Teréza Nováková a jako první vystoupila Karla

Máchová. Zdůraznila, že sociálně demokratická strana přijala požadavek volebního práva pro ženy jako součást boje za všeobecné a rovné hlasovací právo. Sama věřila, že účast žen v politice je nutná hlavně proto, aby ženy mohly mravně působit na ozdravení veřejného života. Jako druhá vystoupila Teréza Nováková, která viděla výhodu dělnických žen v tom, že jsou ve svém politickém boji podporovány svými muži, zatímco ženy ze středních vrstev jsou na své úsilí v podstatě samy. Prohlásila, že pevně věří, že díky tradici husitských a českobratrských žen i současně ženy na své úkoly stačí.

Třetí řečnicí byla Fráňa Zemínová, která měla velmi za zlé všem politickým stranám, že žádná z nich nepojala do svého programu volební právo žen. Tato skutečnost se jí jevila jako typicky mužská, neboť v zemích, kde muži již dávno mají hlasovací právo, jako v Německu a ve Francii, pro ženy a jejich politická práva také nic neudělali. Františka Plamínková ve svém projevu zdůrazňovala potřebu větší spolupráce obou pohlaví a respektu pro potřeby žen. Vyslovila naději, že modernější výchova dětí, která by více podporovala kamarádství, zodpovědnost a stejné mravní hodnoty pro obě pohlaví, potřebné změny přinese. Navrhla vypracovat v tomto smyslu petici k říšské radě. Řada dalších žen obhajovala právo žen na plnou politickou účast.⁷

Ženské organizace rychle rozšiřovaly svou politickou aktivitu, ale vliv této práce na širší veřejnost postupoval mnohem pomaleji. Redakce ženských časopisů dostávaly dopisy z menších měst i z venkova, které poukazovaly jak na malou politickou dospělost žen, tak mužů. Například *Vesna* uveřejnila v č. 9 z r. 1906 neobvykle dlouhý dopis, ve kterém si pisatelka z malé obce na Moravě trpce stěžuje, že navzdory vši agitaci a schůzím na podporu volebního práva žen v menších obcích na Moravě muži považují tento požadavek za možnou překážku k dosažení volebního práva pro sebe. Přitom většina žen vitala každou politickou schůzi, protože schůze jim otvíraly nové pohledy na život a společnost. Dokonce se chtěly často účastnit politické práce v obci, ale muži jim to nedovolili. Upozorňovala také, že řečníci, kteří neznají dobře poměry na Moravě, by se měli vyvarovat kritiky katolické církve, protože ženy na venkově na ní velmi lpi a nepřiměřená kritika církve je od veřejné práce odrazuje.⁸

Ženské organizace spolupracovaly s těmi českými poslanci, kteří byli pro volební právo žen a nebáli se tento požadavek obhajovat. Například Václav Choc pronesl v říšské radě obsáhlý projev 1. prosince r. 1905, v němž hájil volební právo žen z několika hledisek. Obhajoval především

myšlenku, že moderní politika má vyjadřovat vůli celého národa, a bez volebního práva žen tomu tak není. Nejběžnější námitku proti ženskému volebnímu právu, že ženy neslouží ve vojsku, odmítl jako nelegitimní, protože mnoho mužů také nesloužilo ve vojsku, a přesto volební právo měli. Marie Tůmová přeložila tento parlamentní projev poslance Choce z němčiny do češtiny, takže byl k dispozici všem organizacím i zájemcům. S výjimkou poslance Adlera, podali mezi léty 1907–1911 návrhy ve prospěch volebního práva žen pouze čeští poslanci Němec, Baxa a Masaryk.

Ženské organizace se snažily v celé říši ovlivnit charakter nového zákona, ale již v r. 1906 bylo zřejmé, že toto úsilí má málo naděje na úspěch. Když vídeňské ženy zorganizovaly koncem r. 1906 schůzi na obhajobu volebního práva žen, přítomný německý poslanec dr. Offner jejich požadavek pro nejbližší dobu zamítl jako nerealistický. Dlouhodobě volební právo pro ženy neodmítal, avšak „nejdříve bude nutné zavést brannou povinnost pro ženy, povinné charitativní služby v nemocnicích, chudobincích, sirotčincích a další povinnosti pro dívky mezi jejich 19. a 23. rokem, aby si volební právo zasloužily“. Daleko větší naději dával možnosti, aby se ženy organizovaly politicky.⁹

Před vydáním nového volebního zákona vypracovaly r. 1905 české ženské organizace po značném úsilí dvě petice pro říšskou radu, obhajující nárok žen na volební právo. První se odvolávala na výše zmíněnou rezoluci poslance Choce a požadovala všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo pro muže i pro ženy.¹⁰ Petici podepsalo 24 000 českých žen a mužů. V říšské radě ji obhajoval Václav Klofáč. Argumentoval, že ženy jsou nepoměrně více vzdělané než v minulosti, tedy schopny objektivního, zodpovědného a nezávislého politického úsudku. Svou rovnocennost dokazují tím, že úspěšně pronikají do mnoha oborů, které jim byly dříve nepřístupné. V českém tisku byla tato petice kritizována pro svoji nesmělost a obecný charakter, který nedostatečně zdůrazňoval, že jde o českou iniciativu a o české ženy, jež jsou součástí národa nemajícího spravedlivé zastoupení ani v říšské radě.¹¹

Druhá petice požadovala změnu paragrafu 30 spolkovacího zákona tak, aby ženám byla povolena účast v politických spolcích a aby ženy mohly politické spolky také zakládat. Tuto petici podal českému sněmu před jarním zasedáním r. 1907 poslanec Anýž. Ženy v ní vyjadřovaly obavy, že bez možnosti vydatného vlivu na politické rozhodování nebudou k jejich spokojenosti vyřešeny reformy týkající se manželského práva,

poručenství, rozvodu, nemanželských dětí, dívčího školství, celibátu učitelů, ochrany dětí, dělnic atd. Rakouský spolkovací zákon se od r. 1867 téměř nezměnil a snaha českých žen byla součástí širšího úsilí o jeho modernizaci. Mezi léty 1867–1909 bylo v říšské radě podáno 22 návrhů na jeho změnu. Roku 1909 rada formálně přijala k projednání návrh poslance Pernersdorfera, o tři roky později však přijala vládní návrh, jímž byla ženám konečně povolena účast v politických stranách a spolcích. Zákon do velké míry uzákonil jen status quo, protože většina politických stran v té době již ignorovala existující zákony a umožňovala ženám účast ve svých řadách. Strana sociálně demokratická a strana státoprávně pokroková byly v tomto ohledu nejvstřícnější. Vzhledem k tomu, že bylo dva roky před vypuknutím války, výsledky nového zákona se nemohly v praxi významně projevit.

O ženách v sociálně demokratické straně je pojednáno v kapitole č. 13. Pokroková strana byla jediná, která od začátku podporovala volební právo žen a účast žen v politických stranách. V r. 1908 byla zvolena do výboru této strany první žena, paní Olga Stránská-Absolonová. O spolupráci žen s pokrokovou stranou napsal Břetislav Foustka do *Ženské revue* článek, ve kterém shrnul obsah projevů řečnic na sjezdu strany v r. 1908.¹² Vyjádřil velkou hrdost nad prací paní Stránské ve výboru strany i ve vedení „Ženské hlídky“ v *Čase*. Hodnotil velmi pozitivně i projev paní Gregorové, která obhajovala návrh na zřízení ministerstva zdravotnictví. Zabýval se také vlivem žen na politiku obecně a přivítal, že jednotlivé odbočky pokrokové strany v Praze začaly při výborech zřizovat ženské odbory. Foustka byl přesvědčen, že pro spolupráci mezi muži a ženami, pokud jde o veřejně prospěšnou práci, je politická oblast nejvhodnější. Spolupráci mezi ženami a muži považoval za záruku, že ženské hnutí nesklouzne do úzkého boje za „ženská práva“, a tím do boje proti mužům, což by podemílalo rozvoj demokracie i pozitivní rozvoj českého národa a vytvářelo podmínky k bujení aristokratismu všeho druhu.

Foustka dále ocenil projev paní Buzkové, která zdůrazňovala, že rovnoprávnost žen a mužů nesmí být pojímána mechanicky, nýbrž musí respektovat důležité odlišnosti mezi oběma pohlavími. Libily se mu i další dva projevy, paní V. Laichterové-Havličkové o prostituci a dr. Alice Masarykové o práci proti alkoholismu. Oceňoval, že projevy žen nebyly zatíženy radikalismem. Konečný společný cíl obou pohlaví viděl v rozvinutí humanismu, v tom, aby se žena cítila vedle muže plnohodnotným člověkem a aby se mohla rovnoprávně účastnit práce pro pozitivní rozvoj lidstva.

Olga Stránská-Absolonová napsala r. 1907 do *Ženské revue* důkladný článek, obsahující většinu soudobých argumentů ve prospěch ženského volebního práva.¹³ Byla přesvědčena, že negativní postoj mužů prameni hlavně ze strachu, že ztratí moc nad ženami, privilegia v rodině, ve společnosti i v politice a ze strachu z ekonomické konkurence. Vyjádřila lítost nad tím, že ještě přežívá falešná víra v nerovnocennost žen a v to, že jejich hlavní funkce jsou biologické. Byla přesvědčena, že předsudky proti ženám nevymizí, „dokud ženy nenabudou svého morálně oprávněného vlivu ve sborech zákonodárných a samosprávných hlasovacím volebním právem“. Volební právo žen mělo být prostředkem k dosažení těch aspektů rovnoprávnosti, kterých ženy nemohly dosáhnout jinak. Ukazovala, že všechny argumenty, které se tradičně používaly proti volebnímu právu žen, jsou docela snadno aplikovatelné i na různé skupiny mužů, a přece se z toho žádné závěry nečiní. „Poukazovat na tajný, mocný a nepřímý vliv žen je nemorální, zrovna tak jako používání tohoto vlivu, pokud nebyl opodstatněn přesvědčením“. Žádala uzákonění všeobecného, přímého a rovného hlasovacího práva pro všechny. Absurditu zákona, který se týkal práva žen-daňových poplatnic volit do obecních úřadů, uváděla jako odstrašující příklad pokřiveného pohledu na skutečnost. Oceňovala práci Výboru pro volební právo žen, zvláště jeho snahu pořádat co nejvíce veřejných schůzí, na kterých by se věcně vysvětlovala důležitost volebního práva pro ženy a potíraly se argumenty proti volebnímu právu žen.

Podobné názory vyjádřila r. 1906 O. Languerrová v *Ženském obzoru*.¹⁴ Zdůraznila, že ženy mají podle zákona v podstatě stejné povinnosti jako muži, nemají však stejná práva. Tato situace se většinou ospravedlňovala poukazováním na nerovnocennost žen v řadě ohledů, z nichž nejabsurdnější a nejtradičnější bylo tvrzení, že nejsou myslícími bytostmi. Konzervativní kruhy obhajovaly volební právo jako výsadu mužů v důsledku jejich „zaměstnání“ a účasti ve válkách a ignorovaly skutečnost, že volební právo má sloužit k rozvinutí větší spravedlnosti ve společnosti. Souhlasila s Nelly Rousselovou, že naše takzvaná civilizovaná společnost dává „přednost dílu smrti před dílem života. Vojáka-vraha, ničitele věnců vavřínem, ale na ženu-tvořitelku se dívá lhostejně, ano s pohrdáním“. Připomínala, že „muž nikdy nic dobrého nezískal, když otročil ženu, ale když ji osvobodil, povznesl se tím mravně i rozumově“.

Agitace za volební právo žen se účastnilo na desítky žen i mužů, a nebylo by spravedlivé nezminít zde alespoň ty nejdůležitější. Kromě již výše uvedených to byla Marie Tůmová, Karla Máchová, Pavla

Moudrá, Albína Honzáková, Eliška z Purkyňů, Božena Zelinková a z mužů T. G. Masaryk, B. Foustka, V. Keller, F. V. Zibr, F. Frumar, F. Drtina, V. Všeckovský.

Od r. 1902 byly české ženy v úzkém kontaktu také s mezinárodní Aliancí pro volební právo žen (International Alliance for Women's Voting Rights), která vznikla pod vedením Angličanky paní Carrie Chapman Catt. Během pěti let své existence soustředil výbor Aliance členstvo ze šestnácti zemí: Austrálie, Bulharska, Dánska, Finska, Itálie, Jižní Afriky, Kanady, Německa, Nizozemí, Norska, Ruska, USA, Švédska, Švýcarska, Velké Británie a Uher. Protože zákony habsburské říše nedovolovaly ženám politicky se organizovat, ženy z říše včetně českých se nemohly stát členkami mezinárodní Aliance pro volební právo žen od jejího počátku.

Ženy sledovaly činnost Aliance velmi pozorně a pravidelně uveřejňovaly v ženských časopisech obsažné články o jeho činnosti. Snažily se po několik let, aby jim bylo místodržícím v Praze povoleno formální založení vlastního výboru. Nakonec se jim to podařilo r. 1905, když místodržící byl nucen uznat právní dobrozdání několika právníků o platnosti volebního zákona z r. 1862. Měly štěstí, protože ženám ve Vidni výbor dolnorakouskými úřady povolen nebyl s argumentem, že takový spolek odporuje spolkovému zákonu. Ženský klub český zapůjčoval Výboru pro volební právo žen bezplatně své místnosti v Jungmannově ulici č. 7. Schůze výboru se konaly pravidelně každou středu v půl osmé večer a byly přístupné veřejnosti.

Pokud jde o finanční stránku českého Výboru pro volební právo žen, byla většinou velmi neutěšená. Například r. 1908 měl výbor v hotovosti 132 korun 33 haléřů. Volební schůze začaly spolku přinášet malý zisk, obvykle 10 korun. Finanční problémy však v žádném případě ženy od práce ve výboru neodradily. Když bylo potřeba, pomoci dobrovolných sbírek vždy sehnaly nejpotřebnější peníze. Například když v polovině července r. 1907 vydaly „Provolání k ženám“, aby více podporovaly boj za volební právo žen, nechtěly ho žádné noviny otisknout. Výbor pro volební právo žen ho tedy musel vydat jako samostatný leták v počtu jednoho tisíce výtisků. Ženský klub spolu s Výborem a dalšími organizacemi podal na podzim r. 1907 také petici sboru obecních starších obce Prahy, aby pražské ženy měly stejné volební právo jako ženy ostatních obcí (kromě Liberce, kde byla situace obdobná jako v Praze) a aby mohly volit do obecního zastupitelstva za stejných podmínek jako muži.

Nejaktivněji se práce za volební právo žen účastnila Františka Plamínková (1875–1942), učitelka na dívčích školách, žena inteligentní, vzdělaná a impozantního zjevu. Od začátku století se stala duší českého ženského hnutí, zvláště Ženského klubu českého, Výboru pro volební právo žen a Aliance, jak byl běžně mezinárodní výbor pro volební právo žen nazýván. Než se stala hlavní osobností v politické oblasti českého ženského hnutí, zabývala se všemi otázkami, které se týkaly ženské rovnoprávnosti a rozvoje osobnosti žen. Její účast v politickém úsilí proti vládnímu konzervatismu začala r. 1903 po vydání paragrafu 14 nového vládního zákona o platech učitelek. Jako osmadvacetiletá se postavila do čela boje proti celibátu učitelek na valné hromadě Jednoty učitelek československých v Praze a proti jejímu většinovému konzervativnímu křídlu, vedenému ředitelkou Vítkovou, jež silně podléhala klerikalismu.¹⁵

V této době měl na Plamínkovou intelektuální vliv T. G. Masaryk, jak je patrné z řady jejích přednášek. Zvláště blízké jí bylo přesvědčení, „že žena s mužem společně chce a půjde hledat pravdu“, což dokazovala ve své denní práci tím, že spolupracovala s mnoha vynikajícími muži. Její cyklus přednášek z let 1906–7 a 1907–8 „Moderní žena“, vyšel brzy poté v publikaci *Žena* (Praha: Naše snahy). Horlivě přispívala do řady ženských časopisů, na podzim r. 1905 byla hlavní organizátorkou první velké manifestace za volební právo žen na Staroměstském náměstí v Praze.

Jako členka Aliance se Františka Plamínková účastnila jejího kongresu v Amsterdamu v červnu r. 1908. V tisku pak podala podrobné informace o její historii, charakteru a cílech.¹⁶ Plamínková věřila, že mezinárodní spolupráce přispěje k rychlejšímu zavedení ženského volebního práva všude tam, kde o to ženy usilují, a v důsledku toho i k plné rovnoprávnosti žen a větší spravedlnosti ve společnosti. Nesla těžce, že v Alianci nebylo možné prosadit názor, že austroněmecké ženy na kongresu nereprezentují zájmy všech žen v říši a že ženy neněmeckých národů se nedokáží patřičně zviditelnit. S velkým povděkem však přijala skutečnost, že zástupkyně rakouských žen na kongresu veřejně ocenila práci českých poslanců v říšské radě ve Vídni slovy, že byli jediní, kdo důkladně usiloval o dosažení opravy volebního zákona, a tím také o opravy prospěšné ženám.

Plamínkovou velmi zaujaly metody anglických radikálních sufražetek, zvláště organizování masových manifestací ve velkých městech a skutečnost, že se záměrně nechávaly věznit. U Aliance tím však budily spíše

pohoršení než porozumění. Protesty sufražetek byly namířeny hlavně proti tomu, že anglická vláda bojkotovala požadavky žen a že parlamentní výbory již dvacet let zdržovaly projednání návrhu na volební právo anglických žen. Když však vedení sufražetek včetně staré a křehké Mrs. Despard, několikrát vězněné, vysvětlilo na kongresu v Amsterdamu svá stanoviska, získaly si anglické sufražetky velké sympatie všech přítomných. Hlavní zásadou jejich radikálního boje bylo nepřekročit nikdy hranice anglických zákonů. Hlavním cílem ve vztahu k veřejnosti bylo probouzení lidského citu a smyslu pro spravedlnost. Plamínková přiznala, že těmto ženám za svůj národ i za Rakousko velmi závidí jejich silný smysl pro spravedlnost.

Nejdůležitějšími tématy na kongresu v Amsterdamu bylo volební právo žen v praxi, důvody, pro které by vlády měly navázat spolupráci se ženami, volební právo z křesťanského hlediska, volební právo a dělnice, volební právo a odborové organizace, důvody, pro které by ženy – manželky, matky a hospodyně měly usilovat o volební právo. Byla také zdůrazňována práce s mládeží, zvláště se studentkami, aby pochopily důležitost volebního práva žen a politické participace žen.

Plamínková oceňovala vysokou úroveň jednání na schůzích, na nichž přítomné dámy, obvykle velmi vzdělané, dovedly rychle rozlišit mezi důležitými a nedůležitými problémy a dokázaly civilizovaně a disciplinovaně zvládnout i velkou názorovou rozdílnost. Vyjádřila přání, aby totéž dokázali i poslanci v říšských a zemských zastupitelských orgánech habsburské říše. Vzpomínala s vděčností také na pohostinství Holanďanů, na obrovskou práci, kterou ženy na přípravu kongresu vynaložily, přestože ani holandská vláda, ani holandské politické strany neprojevíly o kongres pozitivní zájem, spíše naopak.

Pro ženy bylo velkým rozčarováním, že se r. 1907 nepodařilo prosadit včlenění volebního práva pro ženy do reformy uzákonující všeobecné hlasovací právo. Podobně zklamané byly i malou podporou svého cíle politickými stranami. V intenzivní práci však pokračovaly dál stejnými i novými metodami. Především zintenzivnily svoji petiční činnost, prosazující změny ve prospěch žen. V září r. 1907 podal Spolek českých učitelek petici českému sněmu za zrušení celibátu učitelek. Ve spolupráci s některými českými poslanci se na tomto zasedání sněmu řešila řada dalších návrhů vztahujících se k potřebám žen. Například poslanec Karel Adámek ve své řeči obhajoval nutnost zakládání škol pro rolnické ženy.

15. září r. 1907 podala šestičlenná delegace Výboru pro volební právo

žen, Jednoty pracujících žen a Ženského klubu petici prvnímu zasedání nového zemského sněmu v Praze. Ženy v ní věcným i emocionálním způsobem apelovaly na poslance, aby do opravy volebního zákona pro český sněm zahrnuli také volební právo žen. Vypočítávaly velké zásluhy žen v současnosti i v historii, společné zájmy mužů a žen v oblasti veřejných a národních záležitostí a poukazovaly na to, jak jsou existující zákony pro ženy hluboce ponižující. Petice byla podána prostřednictvím agrárního poslance K. Viškovského, neboť obě další hlavní strany, svobodomyšlná a pokroková, podávaly vlastní návrhy. Petice byla uveřejněna v *Ženském obzoru* (i v jiných časopisech) spolu s článkem F. Plamínkové, ve kterém referovala o manifestačních schůzích a vyzývala všechny obce, aby svými peticemi a podpisy podpořily požadavky žen v českém sněmu. Obce, organizace i jednotlivci mohli tyto petice zasílat do Ženského klubu českého, Praha, Jungmannova ulice č. 7.¹⁷

Od začátku r. 1908 se konaly v Praze téměř každý týden různé veřejné schůze a manifestace na podporu volebního práva žen a proti tomu, že vláda svým návrhem brala pasivní volební právo těm ženám, které ho doposud tradičně měly. Někdy schůze organizovaly ženy, jindy politické strany – 13. září to byla sociálně demokratická strana, 14. září národně sociální strana. Dne 2. října uspořádal Výbor pro volební právo žen manifestační schůzi české veřejnosti v Národním domě na Vinohradech, již se zúčastnilo přes 3000 lidí. Stejný počet zájemců se pro nedostatek prostoru do budovy nevešel. Tentokrát se schůze Výboru zúčastnili zástupci téměř všech politických stran a pronesli své řeči na obhajobu volebního práva pro ženy spolu s řadou žen. Za českou pokrokovou stranu vystoupil dr. Štenbera, za mladočechy dr. Koerner, za agrárníky dr. Viškovský. Za ženy pronesla projev Olga Stránská-Absolonová, Františka Plamínková, paní Teyslerová a paní Gregorová. Hlavní společný argument ve prospěch volebního práva žen zdůrazňoval, že značný počet žen platí přímé daně a všechny platí daně nepřímé, které jsou ještě daleko větším zdrojem příjmů vlády. Stávající poměry také ignorovaly skutečnost, že většina žen přispívá k úrovni a celkovému rozkvětu společnosti svojí prací a že práce pro rodinu sama o sobě je má oprávněvat k účasti na rozhodováních vztahujících se k veřejným záležitostem. Mnohé z nich se podílely na tvorbě bohatství i prací, kterou pomáhaly svým mužům.¹⁸

Na schůzi 2. října měla hlavní referát paní Anna Teyslerová, která zdůraznila úlohu nepřímých daní pro vládní příjmy. Snažila se vyvrátit

argument vlády, že většina žen neplatí daně, a proto nemůže mít volební právo. Také objasnila důležité souvislosti mezi prací matky a hospodyně a politickou oblastí života s cílem ukázat, že i tato práce by měla opravňovat ženy k volebnímu právu, nemluvě o ženách, které se účastní práce v hospodářství či v mužově podniku.

13. října měly hlavní projevy Františka Plamínková a Marie Tůmová. První řečnice zaútočila proti tomu, že je na ženy nakládáno stále více povinností, ale bez práva zasahovat do veřejných záležitostí, což je velmi nespravedlivé. Tůmová poukázala také na to, že vládní předloha je nespravedlivá i z národních hledisek jednotlivých národů, neboť nedávala českému národu tolik poslanců, kolik mu mělo podle počtu obyvatelstva náležet. Zachovávala také kurii velkostatkářskou, což bylo urážkou sociální spravedlnosti. Tůmová, na rozdíl od vlády, považovala českou ženu za dostatečně vzdělanou, aby mohla mít volební právo. Františka Plamínková a Marie Tůmová poukazovaly také na to, že vládní návrh volební reformy straní šlechtě, je nespravedlivý a nepřijatelný pro ženy, pro nižší vrstvy i pro nerovnoprávné národy říše. Marie Tůmová dokonce obvinila všechny větší politické strany, že svými přístupy do značné míry umožňují reakční politiku vlády a žádala, aby vládní návrh na změnu volebního zákona do českého sněmu nebyl přijat.¹⁹ Od Terézy Novákové přišel na tuto schůzi telegram, ve kterém ženy povzbuzovala, aby se nenechaly odradit od započatého úsilí o své volební právo. 20. října se Olga Stránská zaměřila na konzervativnost vlády a politických stran, které nedostatečně podporovaly požadavky žen, a tím umožňovaly reakční politiku vlády.

Řada projevů poukazovala na stále nedostatečné vzdělávací možnosti pro nižší třídy a dívky, pro které neexistovalo státní vyšší školství a soukromé bylo pro ně příliš nákladné. Tím byly tyto skupiny uměle udržovány na nižší úrovni a v celkové nedospělosti včetně politické. Řečnice zdůrazňovaly, že je nutné, aby se veřejnost daleko více účastnila politického života, nebylo však jasné, jak učinit politiku smysluplnou součástí denního života většiny lidí a rodin. Nejvíce se snad cítily poníženy učitelky, neboť ač byly ekonomicky nezávislé a svojí úrovní vzdělání předčily mnohé muže, nemohly volit. Tím, že musely mít ve všem poručníka, byly postaveny na úroveň mentálně postižených lidí a lidí odsouzených za majetkové delikty.²⁰

Současně s akcemi za volební právo žen se v září r. 1908 konal v Praze druhý sjezd Československých žen. V tisku však nebyl hodnocen příliš

příznivě, neboť většina projevů žen byla poměrně obecná. V ženském tisku vznikla o tomto sjezdu polemika, konkrétní programová ujasnění ženského hnutí z ní však nevzešla.²¹

Před volbami do českého zemského sněmu r. 1908 se ukázalo, že spolupráce politických stran s ženskými organizacemi má jisté meze, neboť všechny strany odmítly prosbu Výboru pro volební právo žen zařadit ženské kandidátky na své kandidátní listiny. Výbor pro volební právo žen se proto rozhodl, že využije mezery ve volebním zákoně z r. 1862 a postaví samostatné ženské kandidátky do voleb do českého sněmu. Díky mezeře v zákoně bylo možné vyvodit, že všechny ženy, které mohly volit do obce, mají také přímé volební právo do sněmu. Z téhož důvodu mohla být zvolena do sněmu každá žena, které bylo nad třicet, měla právo volit do obce a platila více jak osm korun daní ročně. Tyto zásady nebyly aplikovatelné na velkostatkárky, šlechtičny a na ženy v páté kurii. Ženy starší 24 let měly běžně volební právo v korporacích, automaticky měly volební právo ženy lékařky, profesorky a učitelky s definitivou.

Po mnoha jednáních získal výbor podporu některých politických stran a politiků pro myšlenku zařadit do voleb ženské kandidátky. Nakonec schválil tři: Marii Tůmovou jako nezávislou kandidátku za Vysoké Mýto, Karlu Máchovou za sociálně demokratickou stranu v Praze-Libni a za stranu státoprávní Boženu Zelinkovou. Ani státní rada Chlumecký, který musel kandidatury schválit, proti nim nic nenamítal, jistě přesvědčen, že stejně nemají naději na zvolení. V konečném výběru dostala největší podporu Marie Tůmová, protože několik mužů bylo ochotno se kvůli ní vzdát kandidatury (například T. G. Masaryk), aby měla naději na zvolení. Několik stran slíbilo, že ji bude ve volbách podporovat, zvláště strana sociálně demokratická a státoprávně pokroková (Klofáč).

Slečna Tůmová, povoláním učitelka, začala důkladnou přípravu na volební kampaň. Sestavila volební dopis, který byl zaslán do venkovských obcí všem ženským spolkům s žádostí o spolupráci a podporu. Tato taktika se ukázala být účinná, s výjimkou německých a židovských žen, které se většinou postavily k českému úsilí nepřátelsky a německé ve svém tisku proti němu horlily. V tisku se objevily hořké stížnosti, že církve se snaží ženy rozeštvát, občas z toho vznikly na schůzích i nehezke konflikty.²²

Ženské časopisy věnovaly volební kampani slečny Tůmové velkou pozornost. Konaly se debatní večery, kde ona i její horlivá pomocnice Františka Plamínková vysvětlovaly ženám volební zákony a smysl voleb-

ního práva žen. Obě udělaly na schůzích na přítomné velký dojem svou inteligencí, elegantním zjevem a kultivovaným chováním, kontrastujícím s občasnou poněkud necivilizovanou opozicí přítomných klerikálních žen. Projevy kandidátek se soustředily nejen na zákonodárství, ale i na školství, sociální problémy, dobročinné ústavy, finance země, pojišťování žen, živnostenské otázky a na požadavek zrovnoprávnění českého jazyka s německým v českém království. Pro svou podporu získávaly i mnohé muže, kteří vyjadřovali nejen důvěru ve schopnosti žen, ale věřili, že si ženy v politice udrží svoji mravní sílu, a tím vnesou do politiky více úsilí o spravedlnost. Problém byl v tom, že většina mužů ještě nepovažovala rovnoprávnost žen v politice za žádoucí, což se v r. 1908 projevovalo v celkovém vztahu mužů k ženským kandidátkám.

Marie Tůmová, jejíž program byl uváděn jako všenárodní, pronesla svoji hlavní volební řeč 2. února r. 1908 ve Vysokém Mýtě. Vycházela v něm z předpokladu, že volební zákon z r. 1862 dává ženám naprosto legitimní právo volit i být voleny, a diplomaticky se divila, že žádná z velkých českých žen, jako Karolina Světlá či Eliška Krásnohorská, nebyly v minulosti do sněmu zvoleny a považovala to za velkou hanbu. Srovnávala situaci v habsburské říši se situací ve Finsku, kde od zavedení všeobecného hlasovacího práva r. 1907 zasedalo ve sněmu již devatenáct žen. Od rovnoprávné účasti žen v politice a v zaměstnání si slibovala urychlení pokroku všude tam, kde byl uměle utlumován. Nezapomněla, že dosažení rovnoprávnosti českého národa s Němci v českém království je nutnou součástí celého úsilí o demokratizaci. Rozhodně byla proti požadavku českých Němců (podporovaných jak Austroněmci, tak Německem), aby české království bylo administrativně rozděleno podle národnosti a aby němčina byla zavedena jako státní jazyk. Podporovala dvojjazyčnost státních úředníků v celém království a požadavek spravedlivého počtu poslanců podle počtu obou národností na základě mateřského jazyka, poměrné zastoupení menšin a právní zabezpečení rovnoprávného postavení českého národa i jeho jednotlivců.

Tůmová žádala rychlejší rozvoj vzdělávacích možností pro ženy a rychlejší řešení sociálních problémů. Zdůrazňovala potřebu reformy vzdělání, výchovy a péče o mládež, o nemocné a ubohé, aby bylo dosaženo přiměřenější úrovně těchto vrstev, o jejichž potřeby se téměř nikdo nestaral. Upozorňovala, že vládou učiněná omezení ve vzdělávání učitelů jsou v rozporu s potřebami přípravy mladých lidí na úkoly moderní společ-

nosti, a že útoky konzervativních sil proti škole a učitelům brání svobodě a sepětí školy s potřebami života. Byla přesvědčená, že pozitivní rozvoj společnosti se neobejde bez plné účasti žen na tomto procesu.

V diskuzích byly její názory a program horlivě podporovány nejen většinou žen, ale i řadou mužů.²³ Její „volební dopis“ byl zaslán do venkovských obcí a do všech ženských organizací. Český ženský tisk věnoval kampani velkou pozornost a přinášel zprávy i z debatních večerů, které Marie Tůmová za pomoci Františky Plamínkové uspořádala.

Vládní rada Franta informoval před volbami F. Plamínkovou, že v případě volebního vítězství není vstup Marie Tůmové či Karly Máchové do sněmu zaručen, protože volební komise může prohlásit volební listky žen za neplatné. Navíc poslední slovo platilo místodržiteli, který podle zákona nemusel vydat zvolenému poslanci oprávnění ke vstupu do sněmu. Sněm měl sice konečné právo rozhodnout o platnosti volby, byla to však procedura velmi zdlouhavá. Dalším argumentem, který autority proti ženským kandidaturám používaly, byla skutečnost, že zákon, podle kterého se volba konala, nebyl již více jak čtyřicet let použit, a tudíž ztratil de facto platnost, neboť se promlčel.²⁴

Ženy byly vůči všem varováním bezmocné, s výjimkou poslední, ale nejzávažnější námitky. Protože platnost zákona byla nutnou podmínkou jejich činnosti, Františka Plamínková s několika dalšími ženami vyhledala v archívech doklady o volbách, které se podle tohoto zákona konaly v minulosti, i jeho různé interpretace potvrzené sněmem a místodržitelem. Správnost těchto nálezů potvrdili právní odborníci dr. V. Bouček, rada Chlumecký, dr. Koerner, dr. Pinkas a dr. Rašín. Vláda ve Vídni byla natolik zaskočena a překvapena postupem českých žen, že ji nezbývalo, než kandidátky výše jmenovaných žen povolit.

Z tisku bylo zřejmé, že v roce 1908 nikdo neočekával, že by ženská kandidátka měla naději na vítězství. Marie Tůmová získala z 1195 hlasů 199, což bylo téměř 20 %. Nejen ženský, ale všechn ostatní tisk považoval tento výsledek za úspěch. Také Ženský klub český ve své zprávě z téhož roku hodnotil pozitivně výsledek voleb, ale jako daleko významnější se mu jevil průběh volební kampaně a vztah veřejnosti k Marii Tůmové jako kandidátce na poslanectví do českého sněmu: „Její kampaň ukazovala, že účast žen v politickém životě neznamená nějaké narušení ženského pohlaví, nýbrž spíše očistu mužů a celého života veřejného“. Zpráva brala její kampaň také jako příležitost, aby ženy zkusily „svou schopnost a sílu pro život politický a aby přivedly muže ke spravedli-

věmu, vážnému nazírání na tuto schopnost i na nutnost zrovnoprávnění obou pohlaví“ za účelem upřímné společné práce. Zpráva konstatovala s povděkem, že „vynikající, osvícení mužové provázeli sympatickými projevy toto přihlášení se žen českých ke společné práci, ke společným právům“. Ženský klub i Výbor pro volební právo žen byly také spokojeny s průběhem kampaně a hodnotily kladně hlavně to, že úroveň volebních projevů žen byla vyšší a věcnější než úroveň projevů mužů.²⁵

O rok později, kdy se Marie Tůmová znovu pokusila kandidovat, nebyla úspěšnější, bylo to však také proto, že politické strany odmítly spolupracovat a postavily vlastní kandidáty. Její politická stanoviska, v podstatě stejná jako rok předtím, byla uveřejněna v tisku v dubnu r. 1909.²⁶

V prvním čísle nového ženského časopisu *Moderní žena*, vycházejícího od začátku r. 1909, objevilo se krátké, ale výstižné zhodnocení současného ženského hnutí v českých zemích v tomto období.²⁷ Zvyšující se účast žen v politické oblasti byla ceněna jako nejspolehlivější prostředek k dosažení těch cílů, bez kterých nebyla rovnoprávnost žen s muži ve společnosti možná. Také v oblasti řešení sociálních problémů byla politická účast žen nezbytná. Autor článku připomněl, jak zásluhou realismu, pokrokového hnutí i některých jiných vlivů, začaly od 90. let do české politiky a ženského hnutí pronikat nové myšlenkové proudy, kulturní i sociální. V pozadí těchto proudů stála víra, že je možné změnit rychleji podmínky neprivilegovaných skupin prostřednictvím politiky, novými zákony, rozšířením vzdělávacích možností pro nižší vrstvy a ženy. Bylo dost typické, že článek, pravděpodobně z neznalosti minulosti, podcenil význam všeho, čeho české ženy dosáhly v předchozích obdobích. Autor článku přivítal s nadšením, že nový časopis vyzývá k většímu zviditelnění žen prostřednictvím plánované výstavy o ženách a výsledcích jejich práce ve všech oborech a prostřednictvím manifestací za politická práva žen a myšlenkou uspořádat sjezd slovanských žen.

V posledních letech před válkou začíná mezi ženami silnit pocit, že všechna dosavadní politická práce žen přináší konkrétní výsledky jen pomalu. Stížnosti na malé pochopení mužů, zvláště v menších městech, pro volební právo žen, se začaly objevovat v ženském tisku celkem pravidelně.²⁸ I Marie Tůmová v dopise F. Plamínkové označila za hlavní příčinu stagnace hnutí celkovou konzervativnost mužů a politických stran. Pro ženy nebylo snadné navázat spolupráci se stranami, když o to strany nejevily potřebný zájem. Ženy viděly jasně rostoucí konzervatismus, ale zdá se, že si plně neuvědomovaly jeho kořeny ani to, že čeští poslanci se

v radě utápěli v uměle vytvořených problémech, které blokovaly jak vážnou práci rady, tak rozvoj politické úrovně poslanců. Činnost německé většiny v radě byla soustředěna hlavně na obranu privilegií Austroněmců. Zajímavé jsou postřehy Albiny Honzákové v dopise F. Plamínkové, v němž si stěžuje na nízkou úroveň českých politických stran a na jejich malou aktivitu, zvláště ve vídeňské radě. Její kritika Karla Kramáře obsahuje obdivuhodné postřehy ve vztahu k jeho politické nedospělosti a zcestným ideálům.²⁹

Teréza Nováková se snažila dobrat příčiny určité stagnace úsilí žen a ženských organizací.³⁰ Její postřehy dobře zachycovaly rychle se měnící atmosféru v Rakousku i v Německu, kde se podle slov Novákové u žen vyšších vrstev znovu šířil „aristokratismus“ a romantismus, podceňující duševní schopnosti všech žen a odvádějící ženy od skutečných problémů a záležitostí veřejného zájmu. Součástí těchto změn byl rostoucí mužský šovinismus, ironizování ženského hnutí, pohrdání ženami a slabšími obecně, doprovázený despektem k záležitostem veřejného zájmu. Nováková také obvinila církev, že se staví za zájmy mocných a mnoha způsoby brání duševnímu a intelektuálnímu rozvoji žen, využívajíc přirozenou orientaci žen na manželství a rodinu. Podobně vyčítala církvi macešský postoj k českému národu.

Jediné řešení pro dosažení větších schopností veřejnosti účastnit se efektivněji politiky spatřovala v důkladnějším vzdělání, zvláště v oblasti historie, národohospodářství a práva. Byla kritická také vůči mezinárodním ženským organizacím, protože byly ovládány ženami vládnoucích a větších národů, které neměly pochopení pro situaci žen národů menších a ovládaných. Připomínala, že když byly české ženy členkami celorakouského svazu žen, byly Rakušankami umlčovány ve všech mezinárodních organizacích. I principy těchto organizací přehlížely skutečné potřeby žen z neprivilegovaných národů, a ženy, které vedly agendu mezinárodních organizací, nebyly ochotny naslouchat problémům neprivilegovaných skupin, natož přispět k jejich řešení. Nováková byla značně skeptická v tom, že by humanitní principy mohly rozdílné potřeby a zájmy žen v mezinárodních organizacích spojit, a dávala přednost úsilí o rovnoprávnost národů. Měla nepochybně pravdu, přesto však kontakt českých žen s mezinárodním hnutím nebyl v této atmosféře obecně bezmocnosti bezcenný a přispíval k jejich určitému pocitu širší sounáležitosti. Vědomá orientace českých žen hlavně na vlastní problémy a cíle byla znakem jejich dospělosti a uchránila je před nekritickým přijímá-

ním různých módních trendů, které záměrně odváděly ženy od kontaktu se skutečným životem a jeho potřebami.

V období posledních deseti let před začátkem 1. světové války, kdy Teréze Novákové ubývalo rychle sil, stala se neaktivnější členkou českého ženského hnutí její nejbližší spolupracovnice Františka Plamínková (1875–1942). Byla činná jak v Ženském klubu českém, tak ve Výboru pro volební právo žen. Byla hlavní iniciátorkou většiny významných politických akcí žen. Svou výjimečnou přirozenou inteligencí, vzděláním a organizačními schopnostmi si vybudovala autoritu nejen mezi ženami, ale všeobecně.³¹

Pro velký úspěch práce Františky Plamínkové v ženském hnutí byly důležité její charakterové rysy, zdravé názory a obsah její práce. Z dobových dokumentů a ze vzpomínek jejích kolegyně je zjevné, že to byly hlavně tyto rysy, pro které v hnutí získala velký respekt. Její dopisy jsou zachovány v pozůstalosti řady žen.³² R. 1935 vydala Ženská národní rada k šedesátým narozeninám Plamínkové její životopis, napsaný Albinou Honzákovou a obsáhlou sbírku vzpomínek jejích kolegyně, kolegů a žákyň, pod názvem *Knihla života*, v níž jsou uložena zajímavá fakta a názory, s nimiž stojí za to se blíže seznámit.

V životopise Albina Honzáková vzpomíná, jak Plamínková měla ve škole v hodinách náboženství problémy, protože se zastávala Mistra Jana Husa. Rovněž měla problémy s jeptiškou, která ji učila hrát na klavír. Jednou jí řekla: „Fanyňko, kdyby ona šla do kláštera, musela by se zbláznit, nebo by ji za týden vyhodili“.³³ Plamínková byla známá svou otevřeností a mimořádně vyvinutým smyslem pro spravedlnost, provázeným silným sociálním citěním. I když byla silně protiklerikální, nebyla protináboženská a celá její životní filozofie vycházela ze silných křesťanských kořenů. Uměla dobře vycházet s ženami i s muži, u nichž měla rovněž tu výhodu, že byla krásná a diplomatická. Tvrdě odmítala jakékoli akce bez účasti mužů, protože věřila v možnost i velkou potřebu spolupráce obou pohlaví.³⁴ Zápasila o základní lidská práva pro všechny, odmítala jakékoli poddanství, ať z lásky, či nutnosti, protože nedovolovalo rozvinout osobnost a důstojné soužití. Věřila, že vztah mezi mužem a ženou je možné založit na svobodě, vzájemné úctě, pomoci a spolupráci v plnění povinností. Byla si dobře vědoma toho, že záměrné pěstování pasivity žen se vymstí celé společnosti, protože ženy nemají dostatečnou možnost se rozvinout a být přirozeně pozitivní.³⁵ Plamínková pohlížela poněkud kriticky na jinak dobré spisovatele, jako byl Třebízský, Zeyer

a Jirásek, protože příliš rozměňovali city, což nedostatečně inspirovalo k pozitivní aktivitě. Velmi si cenila názorů T. G. Masaryka, který od 90. let začal výrazně ovlivňovat české ženské hnutí.

Plamínková byla vynikající řečnicí a svá stanoviska uměla jasně vysvětlit. Zároveň byla velmi praktická a hospodárná. Všechny ženské organizace zápasily s nedostatkem peněz a Plamínková vynalézala nové cesty jak šetřit; i obálky se obracely a dopisy doručovaly osobně. Základem jejího přístupu v práci žen byla svépomoc a nikdy neodmítla pomoc tam, kde byla možná. Filozoficky stála na národním stanovisku, úzce spojeném s důrazem na kulturní, politické a sociální aspekty společnosti. Stavěla na etických principech a vzájemné zodpovědnosti lidí, na charakteru jednotlivců a na víře v možnost konstruktivnějších vztahů mezi lidmi. Byla rezolutně proti módním myšlenkovým trendům, zvláště proti majetkovému a pohlavnímu „komunismu“ a proti tomu, aby ženy přijímaly za své tradičně mužské přístupy. Od počátku své činnosti v ženském hnutí vyznávala myšlenku rovnoprávnosti žen ve vzdělání, v možnostech zaměstnání, v právní oblasti, v manželství a rodině a v odměňování za práci.

Profesí byla Františka Plamínková vynikající učitelkou a z vlastních zkušeností čerpala nejen pro své názory na výchovu mládeže, ale i na postavení ženy ve společnosti a v rodině. Svou politickou činnost začala jako mladičká učitelka r. 1896 bojem proti celibátu učitelek a za placenou mateřskou dovolenou.³⁶ V ženském hnutí si získala velký respekt, když s Terézou Novákovou organizovala r. 1903 akci „Svůj k svému“ na ochranu českých průmyslových výrobků. Plamínková byla za svou iniciativu postavena před soud, sama se hájila a byla osvobozena. Účastnila se zápasu proti zavedení povinné němčiny na českých středních školách.

Plamínková pronesla před r. 1914 stovky veřejných projevů. Spojovala v nich ženskou otázku s obecným pokrokem a věnovala se hlavně politickému aspektu ženského hnutí. Vycházela z víry, že je v silách ženského hnutí podstatně zmírnit konflikt mezi rolemi, které ženám určovala tradice, společnost a církev a mezi touhou žen po větší svobodě, rozvinutí se a uplatnění svého nadání a schopností v praxi. Ve vyřešení tohoto konfliktu viděla i nejjistější cestu k většímu respektu žen v rodině i ve společnosti. Zatím jen hrstka nejlepších vzdělaných mužů byla schopna rozvinout důstojný a rovnoprávný vztah k ženě. Uznávala však plně, že role „této hrstky mužů“ je v českém ženském hnutí nezastupitelná. Dlouho poněkud naivně věřila, že naprosté ženské rovnoprávnosti žen

bude dosaženo brzy a potom že již půjde jen o otázku celkového pokroku společnosti.³⁷

Byla kritická i k ženám, protože příliš mnoho jich usilovalo hlavně o pohodlný život. Spojovala tuto touhu jak s nedospělostí žen, jejich náklonností ke klerikalismu, tak s celkovou konzervativní atmosférou společnosti, která nepovzbuzovala zájem žen o veřejné záležitosti a politickou činnost. Problém spočíval i v tom, že v posledním desetiletí před válkou začal konzervatismus mezi zámožnějšími vrstvami sílit, a ty se postupně staly méně přístupnými demokratizačním změnám. Pro ženy začalo být mnohem těžší dosáhnout dalších stupňů rovnoprávnosti, a začalo být těžké dobytá práva udržet.

Na rozdíl od Terézy Novákové, která stále kladla větší důraz na politické vzdělávání žen jako na nejjistější cestu k hodnotným a trvalým politickým výdobytkům, Františka Plamínková věřila, že úsilí o konkrétní cíle má stejnou hodnotu. V r. 1911 jako členka Výboru pro volební právo žen organizovala akce, které měly zabránit úmyslu vlády zrušit takzvané pasivní volební právo žen pro volby do sněmu, jímž ženy mohly být teoreticky zvoleny do sněmu.³⁸ Postavila se například do čela „Manifestační schůze pro politická práva žen v Čechách“, organizované Výborem pro volební právo žen 4. července r. 1911 ve velkém sále na Žofině. Jejím hlavním cílem bylo zvýšit zájem žen o politiku i jejich účast v politice.

Plamínková byla v tisku jednou z nejaktivnějších žen, které povzbuzovaly české ženy k úsilí o politická práva, vysvětlovala souvislost mezi politikou a denním životem žen. Kritizovala církev za to, že v ženách záměrně pěstuje negativní postoj vůči politickým právům žen. Tím se zvláště na Moravě podemílala naděje na zrovnoprávnění žen. Bylo třeba, aby ženy vyvinuly daleko více iniciativy ve svůj prospěch a to nebylo myslitelné bez politických práv a bez podpory osvícených mužů a alespoň některých institucí.³⁹

Těsně před válkou byla opozice proti volebnímu právu žen dosud silná a její hlavní argumenty zdůrazňovaly, že ženy nerozumí politice, že jim je politika lhostejná a že ženám účast v politice nepřísluší. I řada dalších žen, aktivních v ženském hnutí, trvale hájila legitimitu nároku žen na volební právo a vyvracela tradiční konzervativní argumenty. Například B. Fiedlerová vycházela ve svém článku v *Ženském obzoru* r. 1912 ze skutečnosti, že politika a veřejné záležitosti zasahují nebyvalou měrou do života jednotlivců a rodin, ženy tím jsou nuceny se o veřejné záležitosti zajímat, a tudíž je přirozené, aby měly právo do nich zasahovat.⁴⁰

B. Fiedlerová také argumentovala, že v soudobém ekonomickém a politickém zmatku musí žena rozumět světu kolem sebe, příčinám problémů v organizaci společnosti a ekonomiky, aby mohla svou domácnost efektivně bránit proti jejich důsledkům rozumným hospodařením a realistickými přístupy. V životě to jsou nejvíce ženy a děti, kdo trpí ekonomickými a sociálními problémy. Z těchto důvodů je důležité, aby ženy mohly přispívat k prevenci a nápravě problémů svou politickou účastí. Důkladnější znalosti o společnosti a souvislostech mezi veřejnými a soukromými zájmy jsou nutným předpokladem politické účasti žen. V další části článku brání jako oprávněné extrémní metody anglických sufražetek v úsilí o volební právo. To, že muži většinou upírali ženám právo na politickou rovnoprávnost, považuje za pozůstatek barbarství, nevzdělanosti a za nemravnost, kterou se ženám podaří brzy odstranit.

Koncem prvního desetiletí 20. století již nejen sociální demokracie a pokroková strana, ale i ostatní strany začaly ignorovat zákony a přijímaly ženy do svých řad. Některé z nich dokonce studovaly právo a politické vědy, aby měly pro svou práci dobrý myšlenkový základ, a některé přijímaly ve stranách i funkce. V r. 1911 měla ze všech stran nejvíce žen strana agrární, celkem 30 000, což bylo 30 % všeho členstva. Samozřejmě počet žen ve stranách ještě neřikal mnoho o jejich politické vyspělosti, zvláště za situace, kdy strany začaly vznikat hlavně na základě ekonomických a společenských zájmů. Univerzitní vzdělání také nezařušovalo pochopení potřeb a zájmů žen.

Teréza Nováková poukazovala na slabiny účasti žen v politických stranách, v nichž se většinou přizpůsobovaly stanoviskům mužů a byly málo iniciativní v prosazování potřeb žen. Tato tendence byla zřejmá hlavně ve stranách konzervativních, což rozvoj ženského hnutí oslabovalo.⁴¹ Z těchto důvodů shledávala přílišný důraz na získání volebního práva pro ženy jako slabinu, ubírající prostor politickému vzdělávání žen. Neměla ani příliš velkou důvěru v širší spolupráci s muži, kterým šlo hlavně o to, aby získali podporu žen pro své názory, nikoli o to, aby ženám pomáhali. Chtěla především, aby si ženy udržely nezávislost ve své činnosti a nespolehalo se příliš na muže.

Eliška z Purkyňů, která se problémem malého zájmu žen o politiku také zabývala, vysvětlovala ho apatií žen v důsledku toho, že nemají volební právo a možnost ovlivňovat veřejné záležitosti. Aktivní volební právo některých žen nestačilo k probuzení zájmu většiny o hospodářskou, kulturní a mravní úroveň obce.⁴² Bránit ženám v přístupu do obec-

ních zastupitelských úřadů považovala za plýtvání silami a zdroji, neboť ženy byly dobře vybaveny a mohly podstatně přispívat k jejich úrovni. Považovala za důležité, aby ženy prosadily ve školách koedukaci a ve svých obcích usilovaly o rozšiřování vzdělávacích možností pro dívky v oborech dostupných prozatím jen chlapcům. Za existujících podmínek však nebylo snadné, aby rozumné a praktické názory žen byly obcemi přijímány.

Podobně jako ostatní osobnosti ženského hnutí také Eliška z Purkyňů viděla hlavní naději v zakládání ženských spolků a ve větší účasti žen na rozvíjení vzdělávacích možností v místě bydliště. Domnívala se, že je možné vyvinout větší iniciativu alespoň v organizování večerních kurzů - zdravotních, vychovatelských a týkajících se domácího hospodářství. Nepovažovala za nerealistické ani zakládání veřejných knihoven, hodnotných zábav pro mládež a zavádění hromadného školního stravování, aby děti nebyly v poledne bez teplého jídla. Důrazně připomínala, že také dívky ze středních vrstev mají být vedeny k sociální dobrovolné práci, jako tomu bylo v jiných západních zemích. Uvědoměla výchova měla být hlavním prostředkem k hlubší mravnosti a k větší odolnosti vůči alkoholismu a prostituci. Práci žen ve prospěch veřejného blaha v několika základních oblastech považovala za nejjistější prostředek k rychlejšímu pozvednutí úrovně obcí.

Politická oblast českého ženského hnutí byla před válkou neaktivnější a nejzajímavější. K politické aktivitě přispívaly celkové poměry v habsburské říši, kde uměla německá většina v radě, propojená s velkokapitálem, nepřála ani národnosti, ani ženské rovnoprávnosti.⁴³ Když začala klesat naděje na dosažení cílů, které se jevily po desetiletí jako legitimní a reálné, začaly se ženy orientovat na cíle, které vnímaly spíše jako symbolické, týkající se pozic v politických institucích. I pro tyto cíle ženy získávaly stále větší podporu odborníků a politických stran. Je pravděpodobné, že Františka Plamínková ovlivnila část členstva českých politických stran r. 1909 svou výzvou, aby muži zakládali „Ligy mužů pro volební právo žen“.

Výbor pro volební právo žen začal r. 1912 znovu uvažovat o tom, že postaví ženskou kandidátku do voleb do českého sněmu. Doufal, že volbou ženy by byl „vyjádřen živý protest voličstva českého proti zpátečnictví vlády rakouské“. Cílem tohoto pokusu také bylo zabránit vládě, aby zrušila zákon z r. 1861, který volbu ženy umožňoval tím, že ženy opomněl ze zákona vyloučit, neboť nikdo nepředpokládal, že by se ženy

mohly jednoho dne ucházet o poslanecká křesla.⁴⁴ Návrh nového zákona rušil pasivní volební právo žen, což by znamenalo, že by ženy nemohly být voleny do sněmu a do rady. Návrh však příznával, kromě Prahy a Liberce, pracovním ženám volební právo do městských a venkovských zastupitelstev (nepřímé velkostatkářkám a přímé ve městech a na venkově).

R. 1912 se Výbor pro volební právo žen rozhodl, že na uvolněný mandát ve volebním okrese Mladá Boleslav-Nymburk postaví jako kandidátku ženu. Požádal o spolupráci stranu mladočeskou, národně-sociální a státoprávně-pokrokovou, aby spolupracovaly tím, že nebudou stavět své kandidáty. Bohužel mladočeské vedení tuto dohodu nakonec částečně porušilo. Tak zvaný akční výbor doporučil jako kandidátku spisovatelku Boženu Vikovou-Kunětickou z Českého Brodu, což narazilo na odpor nejen u místopředsedek hraběte Thuna, ale i u některých voličů v menších městech. Proč byla vybrána právě ona, která nikdy předtím nepracovala v ženském hnutí, není zřejmé, ale to, že to byla žena vzdělaná, platící daně a schopná veřejně vystupovat, hrálo jistě roli.

Proti kandidatuře Vikové-Kunětické se objevil poměrně silný odpor. Ženský tisk to vysvětloval celkovými předsudky proti ženským kandidátkám. Pravděpodobnější však je, že to způsobily také její extrémně feministické názory na vztahy mezi mužem a ženou, které občas obhajovala ve svých románech a divadelních hrách. Nejznámější byla její obhajoba „volného mateřství“, což vzbudilo nevoli i u mužských kritiků jako nemorální požadavek. Tato kritika ji však od radikálních názorů neodradila a těsně před válkou ve studii „Žena a dítě“ znovu zaútočila na existující manželské vztahy: „Všichni cítí, že rodina má obrovské problémy, že současný stav je nemožný, ale nemáme ještě dost odvahy řešit soužití ženy a dítěte mimo manželství“.⁴⁵ Tolerantněji byl přijímán její požadavek, aby se s nemanželskými dětmi zacházelo rovnoprávně jako s manželskými. Tyto tehdy radikální aspekty její morálky, vybočující z konvence, nebyly většině žen sympatické. Co bylo známo o jejím osobním životě, který asi nebyl zcela bez úskalí, není známo. Navzdory svým románům a jejich kritikám však v literární tvorbě i v životě stavěla rodinu a mateřství nad všechny ostatní hodnoty a dobrou rodinu považovala za základ národa. Dokonce si těmito názory vytvářela u sociálních demokratů pověst ženy konzervativní.

Politické názory Boženy Vikové-Kunětické (1861-1934) nebyly vyhraněné a ve svých volebních projevech nehájila žádné konkrétní cíle. V pro-

jevu z července r. 1912 zdůrazňovala, že přijetí její kandidatury a případné zvolení odráží hluboké demokratické tradice českého národa. Doufala, že by to znamenalo i krok k větší jednotě českého národa, neboť Austroněmci nesympatizovali s kandidaturami žen. Dokonce začali usilovat o to, aby ji nebyly povolovány cesty do zahraničí jako reakci na to, že měla u české menšiny v Německu úspěch se svou přednáškou o útlaku Slovanů v rakouské říši. Volební a některé politické řeči Kunětické byly vydány jako součást jejich sebraných spisů r. 1919.⁴⁶ Svými projevy hájila národní princip jako téměř posvátný, což se mohlo jevit jako málo časové. K obecnému překvapení našla však u většiny národa velmi pozitivní odezvu. Lidé se pravděpodobně ztotožnili s její obavou, že český národ je znovu ohrožen ve své identitě a existenci, protože tlak na germanizaci stoupá. Poukazovala na situaci Čechů v českém severozápadním pohraničí a ve Vídni, kde se likvidovaly české školy, a zabývala se i tím, jak Maďaři brutálně zachází se Slováky.⁴⁷

Princip mezinárodnosti, podporovaný liberalisticko-ekonomickou i marxistickou ideologií a politickým establishmentem, vysvětlovala především jako prostředek k ignorování specifických potřeb a podmínek menších národů a jako prostředek velkých národů k ovládnutí malých. Všimla si i toho, že prospěšné ženské hnutí každého národa musí vycházet z jeho vlastních podmínek, a proto má každé svůj vlastní charakter a cíle.⁴⁸ Věřila, že účast žen v politice posílí český národní charakter a že ženská ušlechtilost zlidští politiku, zvláště když ženy budou mít možnost důkladně se vzdělávat. Vysoce hodnotila to, že české ženské hnutí nemá protimužský charakter.

Provolání Vikové-Kunětické k voličům bylo v tisku uveřejněno jménem spojených stran národních. Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) a její vůdce dr. Václav Škarda se v něm zavazovali Kunětickou ve svém klubu plně podporovat. Provolání kladlo důraz na její inteligenci a větší kompetenci, než měli mnozí jiní poslanci: „Není otázky, kterou by pí Božena Viková-Kunětická nepochopila a v jejíž prospěch by nemohla zakročiti právě tak zdárně a účinně jako poslanec muž“. Podpora veřejnosti pro Kunětickou byla dána do kontextu těch nejpokrokovějších tradic českého národa, v nichž stál český národ v Evropě na nejpřednějším místě. Její kandidátka byla podporována stranou mladočeskou, sociálně demokratickou, pokrokovou a státoprávně pokrokovou.

Volba poslance za okres Mladá Boleslav se musela konat dvakrát, neboť v první volbě 4. června nedostal žádný kandidát nadpoloviční vět-

kou ženou, nepovažovala ze moudré, že se české ženské hnutí zúžilo především na boj o politickou rovnoprávnost a nedostatečně propojovalo svou činnost s potřebami českého národa jako celku. Na druhé straně její nezáměr o práci v ženských organizacích, přestože podporovaly její kandidaturu, naznačuje, že nedocenila jejich důležitost pro úroveň celého českého národa. Teprve důkladná biografie o Boženě Vikové-Kunětické může objektivně zvážit její názory a bohatou činnost.

Všeobecný pocit bezradnosti a bezmocnosti před nebezpečím války byl hlavní příčinou určité stagnace ženského hnutí. To způsobilo, že se přední české feministky začaly více orientovat na mezinárodní organizace, zvláště na mezinárodní Alianci pro volební právo žen, která od svého založení v r. 1903 dokázala soustředit představitelky z dvaceti pěti národů (Španělsko a USA nebyly členy). 15.–21. června 1913 pořádala Aliance v Budapešti svůj VIII. kongres. Slavnostní schůze se konaly již předtím v Praze a ve Vídni a sjezdu samotného se zúčastnilo 800 delegátek a delegátů (muži reprezentovali tzv. Ligy mužů za volební právo žen). Český ženský tisk přinášel o sjezdu podrobné zprávy. Z článků je zřejmé, že sjezd byl událostí velmi nákladnou. Konferenční místnosti, bohatě vyzdobené, měly k dispozici telefony i telegrafy. Pohostinství maďarských žen bylo více než bohaté. Nikde nebyla zmínka o sponzorovi nebo o tom, jak byl kongres financován. Účastnit se ho mohly jen zámožnější ženy anebo ženy, které byly podporovány svými mateřskými organizacemi. Součástí kongresu byly pravidelné večerní přednášky, aby se delegátky mohly vzájemně seznámit s problémy svých hnutí.

Nejpodrobnější zprávy o kongresu přinesl téměř na dvaceti stránkách *Ženský obzor*. Zprávy zachycovaly i hlavní myšlenky referátů téměř všech řečnic.⁶³ Z českých delegátek měly proslovy M. Moravcová-Štěpánková, Marie Tůmová a Zdenka Wiedermannová-Motyčková. Moravcová mluvila česky s německým výkladem o práci českého Výboru pro volební právo žen a o volbě poslankyně B. Vikové-Kunětické do českého sněmu. Tůmová mluvila anglicky a podobně jako Wiedermannová hovořila o těžkostech i úspěších českého ženského hnutí. Hlavní pozornost vzbudila, když informovala o nesmírně těžké situaci slovenských žen. Ujala se jich proto, že jejich zástupkyně pi Margita Paulina Tothová se neodvážila na kongresu vystoupit, aby nepřivedla slovenské ženy do ještě větších problémů, než ve kterých vinou maďarské vlády byly. Kunětická poslala do Budapešti dopis, že se kongresu nezúčastní, protože kongres ignoruje národnostní otázku žen nepriviligovaných národů. Oficiální stanovisko

kongresu zůstat v otázkách národnostních neutrální způsobilo slovanickým ženám veliké rozčarování, neboť se projevilo i v postojích delegací větších národů k zástupkyním menších národů: například do výborů nebyla zvolena jediná slovanská žena.

Hlavním výsledkem kongresu bylo usnesení a petice vládám, aby co nejdříve uzákonily volební právo žen. Český ženský tisk i přes určitý kritický postoj hodnotil kongres kladně. Označil ho za důležitý pro solidaritu žen, pro jejich pocit sebevědomí i pro další úsilí. Okázalost kongresu ostře kontrastovala s postojem maďarské vlády k požadavku všeobecného hlasovacího práva v Uhersku. Tiszova oligarchická vláda nechala 23. května 1912 střilet v Budapešti do demonstrantů za volební právo: 6 osob bylo zabito, 235 zraněno, z nich 55 těžce. Zároveň si Tisza nechal svoji parlamentní většinou odhlasovat vyloučení opozice a nechal poslance vyvést policií násilím z parlamentu, ve kterém se také střílelo. Po nešťastníkovi, který neúspěšně vystřelil dvě rány na Tiszu a pak obrátil zbraň proti sobě, se šlapalo.⁶⁴

Výše zmíněný článek obsahuje také popis početné delegace anglických sufražetek, která během kongresu zavítala do Prahy. Již napřed se objevovaly v tisku různé nehezké karikatury těchto žen. K velkému překvapení většina sufražetek byly však ženy elegantní a inteligentní, nejruznějšího věku. Nejvíce s nimi byly v kontaktu Plamínková a Kunětická. Byla to jen náhoda, že anglické sufražetky přijely do Prahy ve stejnou dobu, kdy se konal kongres v Budapešti, s nímž neměly nic společného.

Koncem r. 1913 český poslanec Bohuslav Franta podal v říšské radě ve Vídni opětovně návrh na zavedení volebního práva žen. Ani tentokrát návrh neuspěl. Přes veškeré pokusy před r. 1914, aby dosáhly volebního práva a větších možností ovlivňovat politiku, ženy ve svých snahách neuspěly. Byly ale jistě povzbuzeny skutečností, že v americkém státě Illinois ženy po dlouhodobém úsilí a po třinácti marných pokusech nakonec 11. června r. 1913 volebního práva dosáhly, navzdory tomu, že jeho odpůrci dělali vše, aby úspěch zmařili.⁶⁵ Volebního práva dosáhly české ženy r. 1920 po založení Československé republiky, jako jedny z prvních v Evropě.⁶⁶

Již těsně před válkou měly české ženy pocit, že Výbor pro volební právo představuje v té době nejúspěšnější oblast ženského hnutí. V časopisech se objevovaly pokusy zodpovědět konkrétněji, kde byly slabiny tehdejšího ženského hnutí. V těchto úvahách převažoval názor, že české ženské hnutí je příliš roztříštěné, že by se mělo více sjednotit, a tím zís-

kat více sil. Centrální organizace Svaz ženských spolků českých nebyla schopna pokrýt všechny důležité potřeby a zájmy ženského hnutí. Proto od r. 1910 sílila myšlenka vytvořit Ženskou radu českou s tím, že by z ní postupně vznikala Rada slovanských žen v Rakousku.⁶⁷ Válka však tuto iniciativu českých ženských spolků překazila. Je otázkou, do jaké míry tříštění ženského hnutí oslabovalo jeho práci a vliv a do jaké míry to bylo nutností, již se nedalo zabránit, protože zájmů a problémů, kterými se ženské organizace zabývaly, rychle přibývalo.

Ženy, které se zapojily do politických stran, bojovaly o to, aby na jejich požadavky vedení stran bralo ohled. Když se 16. května r. 1914 konal první sjezd svobodomyšlných žen v Praze, byly jeho požadavky obdobné jako požadavky hnutí za volební právo žen. Důraz byl na tom, aby ženy v Praze měly přístup do všech poradních sborů týkajících se práce „sociálně humanitní, chudinských ústavů a kuratoria dívčích škol“. Ženy však potřebovaly, aby s nimi muži více spolupracovali a naléhaly na ně, aby se důrazněji snažili prosadit volební reformu a aby se mladočeská strana více zapojila do úsilí o rozšíření ženského školství, do práce sociální a hospodářské. V čele svobodomyšlných žen stály ženy mající mnoho zkušenosti s ženským úsilím, například Olga Stránská, Eliška z Purkyňů, Anna Slavíková (předsedkyně), Božena Viková-Kunětická a další.⁶⁸

Ženy zdůrazňovaly, že politické hnutí je „samozřejmý doplněk všeho feminismu“.⁶⁹ Byly si dobře vědomy, že pojem „politika“ má v posledním desetiletí daleko širší význam a že politika zasahuje do všech oblastí lidské činnosti. Zatím si však málo uvědomovaly, že jednostranný důraz na politiku nemůže vyřešit nahromaděné a neřešené problémy, zvláště za podmínek, kdy mocenské elity nemají zájem ani na jejich řešení, ani na větší demokratizaci společnosti. Mocenské elity daly nakonec přednost válečnému řešení před demokratizací a modernizací společnosti. Podle jejich plánu mělo být po vítězné válce pro Rakousko-Uhersko a Německo mnohem snadnější zvrátit demokratizační vývoj a udržet neprivilegované skupiny a národy v říši v podřízené pozici. Během války bylo vypracováno několik návrhů, jak toho dosáhnout včetně zkrácení všeobecné školní docházky pro nižší vrstvy a systematického poněmčování slovanských národů.

Součástí politické oblasti ženského hnutí bylo i mírové hnutí. To mělo mezinárodní charakter a jen několik jednotlivých českých žen se stalo jeho aktivními členkami. Mezinárodně politicky napjatá situace a silící pocit blížícího se válečného konfliktu sblížovaly ženy ve snaze udělat,

co bylo v jejich silách, aby k tomuto konfliktu nedošlo. Většina českých žen byla však značně skeptická k možnosti žen vývoj ovlivnit. České časopisy sledovaly aktivitu mírového hnutí pravidelně. Z českých žen byly v mírovém hnutí nejaktivnější Pavla Moudrá, Jindřiška Wurmová, Eliška z Purkyňů a zmíněna by měla být také Berta ze Suttnerů.

Wurmová se zabývala otázkou války a míru z historického a teoretického hlediska již r. 1908 a její hlavní názory stojí za zmínku.⁷⁰ Na začátku jednoho ze svých článků poukazuje na to, že v historii se otázkou, jak udržet mír a jak se vyhnout válkám, zabývala řada osobností vysoké mravní a intelektuální úrovně (Aristofanes, Sokrates, Terentius, Cicero, Vergilius, Kristus, Komenský, Chelčický, Kant, Leibnitz, Bentham, Béranger, Voltaire, V. Hugo, Lamartine atd.). Nejvíce si vážila českého krále Jiřího z Poděbrad, který považoval mír za prostředek, jak zajistit lepší hospodářský rozvoj a blahobyt národů. Jeho myšlenku vytvoření evropské federace nebo ligy (která by poutala hlavně císaře, papeže a francouzského krále Jindřicha IV.) hodnotila jako dosud velmi aktuální.

Ve svém pohledu na příčiny válek přijala však Wurmová značně zjednodušující předpoklad, že příčinou válek jsou hranice mezi státy, které panovníci potřebují, podobně jako vojsko, k udržení své moci. Za ideální stav považovala politicky sjednocenou Evropu, kde by všechny národy byly uznány za rovnocenné. Stranou nechávala problémy spojené s potřebou centrální moci takového útvaru a s řešením problémů, jež jsou důsledkem odlišných podmínek, v nichž žijí jednotlivé národy. Věřila, že sjednocená Evropa by nemusela zbrojit a mohla by věnovat všechny prostředky na řešení ekonomických a sociálních problémů, na školství, výchovu mládeže, slušnou a zdravou stravu, na rozvoj vědy a kultury.

Pavla Moudrá měla ze všech českých žen nejbliže ke kosmopolitismu, zároveň měla nejvyhraněnější názory na militarismus. Svě názory propagovala na přednáškách i v četných člancích. Jejich podstatu shrnula r. 1913 v rozsáhlejší článku v *Ženském světě*.⁷¹ Nejprve zaútočila proti běžným argumentům obhajujícím válku jako prostředek „k vývinu občanských ctností, zvláště zmužilosti, schopnosti sebeobětování, schopnosti spolupracovat a pomáhat si, ke statečnosti a hrdinné schopnosti snášet bolest“ atd. Zdůrazňovala, že i kdyby válka skutečně napomáhala rozvoji ušlechtilých vlastností, o čemž se dalo hluboce pochybovat, existovaly i jiné, méně brutální způsoby, jak těchto kvalit dosáhnout. Jakékoli pozitivní výdobytky válek podle ní nemohou vyvážit jejich úděsnost a destruktivnost pro většinu lidí. Vojáci jsou také lidé s pozitivním, neroz-

vinutým a neuplatněným potenciálem. Připomínala hrůzy válek na Balkáně, kde se Jihoslované snažili oprostít od tureckého útlaku, a celá Evropa je v tom nechala, snad proto, že to jsou Slované.

Na rozdíl od zastánců války nevěřila, že je moderní člověk hnán do války pudem sebezáchovy či nějakými sugescemi, a proto odmítla názor, že války jsou nutné. Věřila, že lidem jde hlavně o to, aby byli svobodní jako jednotlivci a mohli být plnoprávními občany. Poukázala i na to, že pro matky války vždy znamenají jen „bolest, úzkost, ochuzení srdce i celého života“. I v dřívějších dobách byly bezmocné a neměly možnost se válce vzepřít. Pokud se ženy válek zúčastnily, bylo to za nějakou svatou věc, viru či vlast, nikdy však v řadách žoldněřů či ve válkách loupežných. Svě idealistické názory rozvedla více ve své přednášce „Bůh a válka“, kterou přednesla 18. ledna r. 1913 pro Svaz českých spolků ženských.⁷²

Byla si dobře vědoma, že se blíží válečný konflikt. Považovala za určitý pokrok doby již to, že většina lidí včetně mnoha politiků perspektivu války nevnímá jako nutnost, ale jako naprosto zbytečné zlo. Poté připomněla slova svého kolegy z mírového hnutí učitele Šídla, který v blíže nejmenované studii varoval, že nevzpamatuje-li se lidstvo, bude každá příští válka krvavější než ta předcházející. Pavla Moudrá skončila svůj článek slovy Berty ze Suttnerů: „Hnutí mírové je důkazem, že lidský duch dospívá k poznání principu lásky, bratrství a míru a že přirozený konkurenční a destruktivní boj není nutností, ale že vzájemná spolupráce, ochrana slabších silnějšími a Nový zákon nad Starým vítězí“. Optimismus těchto slov se ukázal být zcela neoprávněný a jako cíl zůstává aktuální dodnes.

Zdá se, že po určité době byla Berta ze Suttnerů (1843–1914), rozená hraběnka Kinská, nejvlivnější osobou mírového hnutí v Rakousku. Svým silně protiválečným postojem od 90. let, vyjádřeným v několika publikacích psaných německy, vybudovala si v oblasti protiválečného úsilí zasloužený respekt. Po svém částečně nuceném pobytu v Rusku žila od poloviny 80. let ve Vídni. Ve své mírové agitaci uplatňovala zkušenosti z válečných hrůz v Rusku, zapříčiněných využíváním moderní technologie, min, granátů a střelných zbraní. Na přednášce pro německé kruhy v Praze v r. 1906 popisovala hrůzné obrazy z rusko-japonské války, „kdy účinkem podzemních min nastávaly chvíle zatemnění obzoru způsobené do výše vyhozenými těly, kdy mezi vojskem vypuklo následkem utpení a nelidského napětí šílenství všeho druhu, a to šílenství mas, a ne jednotlivců, kterému podléhali i lékaři. Mezi mrtvými bylo pohřbeno asi

veliké procento živých-raněných, jelikož nebylo lze věnovati každému jednotlivci v kupách na sobě ležících raněných tolik péče, aby jejich stav byl náležitě vyšetřen“. Vysvětlovala veřejnosti, že nesmírné náklady na zbrojení a války nesou prosti lidé, a to i ti naprosto nemajetní, v podobě vysokých cen potravin. Velmi si cenila mírového střediska v Bernu.⁷³

Její přednáška v Praze byla navštívena hlavně německými ženami, protože Berta ze Suttnerů hovořila pouze německy. Její duch byl spíše kosmopolitní. Když se v českém ženském tisku při oslavách jejich sedmdesátin začal zdůrazňovat její český původ, Pavla Moudrá upozornila, že se Berta ze Suttnerů nikdy ani v nejmenším neztotožňovala s potřebami Čechů či Slovanů, naopak kontaktům, kde by bývala její pomoc a prestiž potřebná, se vyhýbala.⁷⁴ To však nic neměnilo na skutečnosti, že Pavla Moudrá překládala svědomitě její publikace, týkající se mírového hnutí a zneužívání vědy pro válečné účely.

Ženský svět přinášel v posledních letech před válkou pravidelnou rubriku „Mírová hlídka“. V r. 1913 v ní vycházel překlad od Pavly Moudré studie Berty ze Suttnerů „Barbarizace vzduchu“.⁷⁵ Autorka v ní popisuje, jak v r. 1911 neměly úspěch pacifistické akce zatracující letadla, a jak o dva roky později náležitá propaganda válečného průmyslu dokázala zařadit letadla do vojenského průmyslu, navzdory organizovaným protestům, zvláště v Anglii. Protesty se pak soustředily hlavně na to, aby se letadel nepoužívalo ke shazování bomb, jak se stalo již ve válce tripolské. Militaristické kruhy však vždy uspěly s prosazením technologie, kterou vitality tím více, čím byla zhoubnější. Požadovala, aby byl přijat nový mezinárodní zákon, který by zakázal používání zbraní hromadného ničení prostřednictvím letadel, a aby se 20. mírový kongres v Haagu v srpnu r. 1913 soustředil na vytvoření tohoto zákona.

Balkánské války vzbudily ve veřejnosti veliký rozruch a podstatně zvýšily účast na protiválečných schůzích. Veřejnost velmi sympatizovala s národně osvobozovacím bojem jižních Slovanů proti Turecku, nepřála si však rozšíření konfliktu a expanzi Rakouska na Balkán, neboť by se tím nedosáhlo „ani hospodářského blahobytu, ani národní a politické rovnoprávnosti“. Veřejnost, zvláště česká, začala chápat, že „vlády se svou ozbrojenou mocí by měly existovat pro dobro národů“ a tento postoj přestával být vnímán jako nepatřičný, protože veřejnost byla lépe informována o tom, jaké byly výdaje na vojsko, loďstvo, výcvik vojáků atd. Také si mnohem zřetelněji uvědomovala, že peníze na všechny tyto výdaje jdou z jejich daní.⁷⁶

Ženy v českém ženském hnutí byly rozhodně proti branné povinnosti pro ženy, o které se vážně diskutovalo v tisku. Poukazovaly na všechny problémy a pohromy, které by branná povinnost pro ženy přinesla rodinám, dětem i společnosti.⁷⁷ Generace žen před r. 1914 byla první, která se veřejně zabývala destruktivní podstatou válek a snažila se dokázat jejich nelegitimitu. Tato generace se však ještě nedočkala odsouzení války jako nelegitimního prostředku k řešení mezinárodních konfliktů. Do konce první světové války vnímaly politické kruhy všech zemí jako legitimní prostředek k řešení těchto konfliktů právě válku. Další generace žen se již dočkala změny, a to v podobě Kellogova paktu z r. 1928. Do jaké míry již předválečné generace žen připravily půdu pro tuto podstatnou změnu v mezinárodních vztazích, zatím ještě nikdo nezkoumal.

Dělnické hnutí

Ženské hnutí v dělnických kruzích mělo své vlastní specifické rysy a obvykle není spojováno s ženským hnutím středních vrstev, od kterého se částečně lišilo a také distancovalo. V české historiografii bylo dělnické ženské hnutí zpracováno systematičtěji než hnutí občanské.¹ Z obsahu ženských časopisů od 90. let 19. století je patrné, že mezi oběma bylo určité napětí, plynoucí z rozdílného důrazu na cíle a z toho, že mezi ženami obou hnutí nebylo dost kontaktů. Přestože společenské bariéry v české společnosti nebyly tak silné jako mezi českými Němci, spolupráce mezi organizacemi středních a dělnických vrstev nebyla nikdy dostatečná.

Ze vzájemné neznalosti plynuly i vzájemné zkreslené představy o problémech a postavení žen v obou společenských vrstvách. Občanské hnutí považovalo za největší překážku k dosažení rovnoprávnosti žen přístupy a konzervativnost mužů své vlastní společenské vrstvy a vrstev vyšších. Zároveň většina měšťanských žen nesprávně předpokládala, že vztahy mezi ženami a muži mezi dělnictvem jsou v podstatě rovnoprávné - v osobních vztazích, ve spolcích i v politických stranách. Dělnické ženy na druhé straně mylně předpokládaly, že ve středních vrstvách nejsou sociální problémy a že občanské ženské hnutí nemá dostatek zájmu o řešení problémů v nižších vrstvách. Nedoceňovaly jak práci ženských organizací pro pozvednutí úrovně všech žen, tak úsilí českých poslanců od 90. let v říšské radě o podstatné zlepšení sociálních podmínek nižších tříd.

Dělnické ženy si dostatečně neuvědomovaly, že mají značný prospěch z předcházejícího úsilí občanského ženského hnutí, ať již to byly nové vzdělávací možnosti pro ženy, či lepší právní a sociální ochrana všech žen. S růstem ženského proletariátu, pracujícího za podmínek, které braly jen malý ohled na zdraví, potřeby a rodinné povinnosti žen však řada specifických problémů zůstávala neřešena. Občanské ženské hnutí